

ÖNKÉNTESK A XVI. SZÁZADI OSMÁN HADSEREGBEN

(Az 1575. évi erdélyi hadjárat tanulságai)

I.

Az oszmán hadtörténet kutatása az utóbbi évtizedekben komoly eredményeket hozott. Ez részben annak köszönhető, hogy az oszmanisták tájékozódni kezdtek az európai középs- és kora-újkor történetével foglalkozó kutatás témái és módszerei felé, s olyan területeket fogtak művelés alá, ahová korábban nem merészkedtek el a szakma képviselői. Így például egyre több figyelmet szenteltek az élelem- és a hadianyagellátás, a technikai felszerelés, a tűzfegyverek, a mozgósítás stb. kérdéseinek, és már nemcsak a timár-birtokos szpáhik, hanem más csapatok és fegyvernek (pl. a hajóhad) szervezetéről és működéséről is akadt mondanivalójuk.¹

Mégis, ha valaki megkérdezné, hogy pl. 1552-ben az oszmán államnak hány katonája volt, vagy hogy a XVI. században mekkora oszmán seregek harcoltak a legnagyobb magyarországi ütközetekben vagy várostromoknál, akkor az esetek többségében csak bizonytalan becsléseket kapna válaszul. Hogy egy jól ismert példára hivatkozzam: nagyjából ugyanazokra a forrásokra támaszkodva egyesek 70-80 000-re, mások ennek mintegy a felére, 45 000-re tették a timár-birtokos sereg összlétszámát a XVI. század első felében.² Miután az oszmanisták között ilyen alapvető kérdésben sincs egyetértés, nem csoda, ha komoly szakmunkákban olvashatunk több százezer fős oszmán seregekről, vagy olyan helyi jelentőségű ütközetekről, amelyekben tízezrekre rúgtak az emberveszteségek.

Ismeretes, hogy a sok bizonytalanság mindenekelőtt az oszmán forrásanyag sajátos természetéből fakad. A korabeli bürokrácia ugyanis egymástól elkülönítve tartotta nyilván az egyes fegyveres alakulatokat, és csak elenyésző számban hagyott ránk olyan egyesített elszámolásokat, amelyekből megközelítő pontossággal következ-

1 *Káldy-Nagy Gyula*: A török állam hadseregének kialakulása I. Szulejmán korára. In: Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából. (Szerk.: *Rüzsás Lajos és Szakály Ferenc*) Budapest, 1986. 163-194. o.; *Caroline Finkel*: The Administration of Warfare: the Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593-1606. Wien, 1988. (Beihefte zur *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, Bd. 14.); *Gilles Veinstein*: Some Views on Provisioning in the Hungarian Campaigns of Suljyman the Magnificent. In: *Osmanistische Studien zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte*. In memoriam Vančo Boškov. (Hrg. von *Hans Georg Majer*) Wiesbaden, 1986. 177-185. o.; *Uő.*: L'Hivernage en campagne. Talon d'Achille du système militaire ottoman classique. A propos des *sipáhi* de Roumélie en 1559-1560. *Studia Islamica* 58 (1983) 109-143. o. + V planches; *Uő.*: Du marche urbain au marche du camp: l'institution ottoman des *orducu*. In: *Mélanges Professeur Robert Mantran*. (Publ. par *Abdeljelil Temimi*) Zaghuan, 1988. 299-327. o.; *Agoston Gábor*: Gunpowder for the Sultan's Army: New Sources on the Supply of Gunpowder to the Ottoman Army in the Hungarian Campaigns of the Sixteenth and Seventeenth Century. *Turcica* 25 (1993) 75-96. o.; *Uő.*: Ágyúk és lőpor a 16-17. századi Oszmán Birodalomban. Kiadatlan kandidátusi értekezés. Budapest, 1993; *Uő.*: Párhuzamok és eltérések az oszmán és az európai tüzérség fejlődésében. *Történelmi Szemle* 34/3-4 (1992) 173-198. o.; *Uő.*: Az oszmán tüzérség és a magyarországi várharok egy kiadatlan 17. századi török krónika alapján. In: *Studia A griensia* 5. Eger, 1985. 173-183. o.; *Idris Boston*: Osmanlı bahriye teşkilâtı: XVII. yüzyıldaki tersâne-i âmire. Ankara, 1992. (TTK Yayınları, VII/101.)

2 *Ömer Lütfi Barkan*: Timar. In: *İslâm Ansiklopedisi*. XII/1. c. İstanbul, 1974. 287-290. o.; és *Káldy-Nagy Gyula*: i. m. 181. o.

tetni tudunk a reguláris hadsereg számszerű erejére.³ Ezért ha valaki nemcsak ilyen kivételes évek, hanem hosszabb időszakok vagy egy-egy régió létszámadatait is szeretné megismerni, az fáradságos munkával kénytelen a legkülönbözőbb forrástípusokból (központi és tartományi zsolddefterekből, pénztári naplókából, timárdefterekből stb.) összeszedgetni a szétszórta adatokat, hogy aztán bonyolult számítások és korrekciók elvégzése után kikalkulálja a birodalom vagy valamelyik vilájet haderejét.⁴ Ám ha a jó szerencse révén kezébe került is az összes ehhez szükséges, térben és időben illeszkedő defter (legtöbbször persze nem így van), bizonyos alukulatokat még a leggondosabb munkával sem tud kielégítően számba venni. Olyan félkatonai elemek, mint pl. a nem várakban szolgáló azabok, akiket csak alkalomadtán (élesebb helyzetekben vagy nagyobb vállalkozások idején) szólítottak hadba, jobbra megfoghatatlanok maradnak számára.

További – és talán még nagyobb – nehézséget okoz annak kiderítése, hogy az aprólékos kutatásokkal és körültekintő becslésekkel meghatározott elvi keretszámokból az oszmán vezetés mennyit tudott mozgósítani a különböző hadjáratokra. Megint egy ismert példával élve: bár az előírások alapján elvben tudjuk, hogy a timár-birtokos mennyi vértessel (*cebelü*) tartozott hadba vonulni, nincs valós képünk arról, hogy miképpen tett eleget ennek a kötelezettségének. Bizonyos adatokból úgy tűnik, hogy időnként jóval nagyobb kísérettel vette körül magát, mint azt a jövedelme alapján várnánk.⁵ Máskor meg éppen ellenkezőleg: vagy az előírtnál kevesebb vértessel jelent meg a hadban, vagy maga is távol maradt.⁶ Bár a timár-birtokosok hadrakelési arányai elvben vizsgálhatók az ún. szemle- vagy mustra-defterek (*yoklama defteri*) segítségével, gyakorlatilag azonban nem sokra megyünk velük. Részben azért, mert nem ismerjük tisztességesen jelölési rendszerüket, részben azért, mert ha van is szemle-defterünk, rendszerint hiányoznak mellőle azok a források, amelyekhez viszonyítva adatait értelmezhetnénk. (Ílyenkor szoktunk Ajn Ali XVII. század eleji, többnyire azonban az 1580-as évek állapotát tükröző kimutatásaihoz segítségért fordulni.)⁷

A timáros szpáhik még így is kitüntetett helyet foglalnak el, mert a többi alakulat mozgósítási arányainak megismeréséhez még annyi eszközzel sem rendelkezünk, mint az övékéhez. Bár a janicsárokról viszonylag nagy számban maradtak fenn központi és tartományi zsolddefterek, ma még sajnálatosan keveset tudunk nyilvántartási és fizetési rendszerükről, ezért igen nagy nehézségekbe ütközik a hadba

3 Ilyenek pl. azok a központi kimutatások, amelyeket Ö. L. Barkan tett közzé Szülejmán uralkodásának kezdetéről: H. 933–934 (M. 1527–1528) mali yilina ait bir bütçe örneği. *Istanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 15/1-4 (1954) 251-329. o.

4 Ilyen aprólékos vizsgálatokkal állapította meg Hegyi Klára a XVI. századra minden eddiginél pontosabban a budai vilájetben állomásozó oszmán hadsereg létszámát és összetételét. L.: Török berendezkedés Magyarországon. Budapest, 1995. 81–117. o. (História Könyvtár, Monográfiák, 7.) A forrásokhoz és a magyarországi oszmán katonasághoz nagyon fontos még: Ágoston Gábor: A magyarországi török végvárok fenntartásának néhány kérdése. In: *Studia Agriensia* 14. Eger, 1993. 311–333. o.

5 A XVI. század elején egy Abdülkerim nevű szpáhi 5000 akcsés timár-birtokot élvezett a boszniai szandzsákban, de a törvények szerint várható 2 ember helyett 12-t tartott maga mellett. Ezt és még több hasonló esetet l. Ahmed S. Alićić: Popis Bosanske vojske pred bitku na Mohaču 1526 godine. *Prilozi za Orijentalnu Filologiju* 25 (1975) 171-202. o.

6 C. Finkel: The Administration of Warfare, 49-63. o.

7 *Ayn-i Ali Efendi*: Kavânin-i Âli Osman der Hülasa-i Mezâmin-i Defter-i Divân. (Önzö: M. Tayyib Gökbilgin) Istanbul, 1979. Hadiye Tuncer, Kanunname-i Âli Osman. Osmanlı devleti arazi kanunları. Ankara, 1962. Ehhez: annyit érdemes hozzátenni, hogy yoklama defterekből csupán mutatóban jelent meg egy-kettő. L. pl. Vladislav Skarić: Popis bosanskih spahija iz 1123 (1711) godine. *Godišnjak Zemaljskog Muzeja* 42/2 (1930) 1-99. o.; A. S. Alićić: i. m.; V. P. Mutafčieva–Str. Dimitrov: Sur l'état de système des timars des XVIIe–XVIIIe ss. Sofia, 1968.

hívottak számának meghatározása. A háborús években felvett defterekben (ilyenek jobbára a XVI. század végétől állnak rendelkezésünkre) számos janicsár neve felett látható a „hadjárát” (*sefer*) szó, de ha összesítjük az így megjelölteket, legfeljebb arról kapunk képet, hogy a defterben szereplők hányad részét vezényelték ki a hadjáratra. Tudniillik semmi fogodzónk nincs arra nézve, hogy a testület várakban állomásozó – számszerűleg időnként túlsúlyban lévő – tagjai közül hányan kerekedtek fel agáik hívó szavára, vagy hogy miképpen sikerült kimozdítani helyükből a városokban és a falvakban szolgáló vagy ott élő janicsárokat.⁸

Források hiányában ugyanilyen kevéssé tudjuk mérni azt, hogy miképpen kapcsolódott be a hadi vállalkozásokba a várak állandó őrsége. Márpedig a magyarországi és a boszniai végvidékeken a várkatonák száma a tízezret is meghaladta, ezért kisebb-nagyobb kontingenseik alkalomadtán számottevően megnövelhették a mozgó seregek erejét. Ismerve azonban a várőrségek nagyságát és az összecsapások méreteit, legalább a létszámok felső határait meg tudjuk becsülni.

Volt azonban az oszmán harcosoknak egy olyan csoportja, amelyről még ennyit sem tudunk mondani. Ez a csoport az önkénteseké. Azoké a katonáké, akiknek elsősorban a határvidék volt a hazájuk, akik saját költségükön szerelkeztek fel és vonultak hadba, akiknek egyetlen célja az volt, hogy hadi tetteikkel szolgálati birtokot vagy állami zsoldot (s ezáltal biztos megélhetést) szerezzenek, s hogy ilyenformán hivatalosan is tagjai lehessenek az oszmán hadseregnek. Szolgálatukat az állam mindíg szívesen fogadta, amikor a határvidékeken hadi vállalkozásokba fogott. Sőt, a maga részéről kifejezetten ösztönözte őket erre, hiszen timárokat és más állásokat helyezett kilátásba azoknak, akik vitézségükkel bizonyították rátermettségüket. Ezért az önkéntesek időnként alaposan felduzzasztották a reguláris seregek számát. De hogy az ütközetekben számszerűleg mekkora erőt képviseltek, vagy hogy milyen arányban jelentek meg a lajstromozott katonákhoz képest, azt egyelőre sűrű homály fedi.

Nehezíti a tisztánlátást, hogy az oszmán adminisztráció szóhasználata az önkéntesekkel kapcsolatban nem egyértelmű. A hivatalos felhívások általában *gönüllünek* (bátor, önkéntes, készséges), *garib yiğitnek* (szótári jelentése szerint: különös, furcsa, idegen ember, hontalan, kóbor fickó, szegény ördög, fajankó stb.), *gönüllü garib yiğitnek* vagy egyszerűen *yiğit*-nek (fiatalember, legény, ifjú hős) nevezik azokat az önkénteseket, akiknek jelentkezését a hadvezetés várta és bátorította.⁹ A *gönüllü* szó azonban többnyire csupán jelzője a *garib yiğitnek*; e tény és más megfontolások alapján úgy látszik, hogy míg a *gönüllü* az önkéntesség legáltalánosabb (annak minden formáját kifejező), ezért általában konkrét tartalmakat nélkülöző fogalma volt, addig a *garib yiğit* valamivel szűkebb, és rendszerint konkrétabb értelemben volt használatos. Biztosan tudjuk pl., hogy a *garib yiğit* elnevezés nem ter-

⁸ Egy jellegzetes példa: 1596-ban, amikor a szultán hadai élén Magyarországra vonult, a központi pénztári napló egyik tétele szerint 2473 janicsárnak fizettek zsoldot (Istanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi la továbbiakban: BOA, Kepeci 1875, 27.). Ez azonban valószínűleg csak annyit jelent, hogy a hadjárát idején ennyi janicsár tartózkodott Istanbultban, s a többiek – kivéve a várakban maradtakat, az őrszolgálatot ellátókat stb. – a szultánnal tartottak. Miután a táborban vezetett pénztári napló egyelőre nem került elő, rendkívül nehéz következtetni a bevonult janicsárok számára. Fenmaradt viszont az 1543. évi hadjárát naplója, így az ekkori létszámokat kivételesen pontosan ismerjük. L. *Mehmet İpçioğlu*: Kanunî Süleyman'ın Estergom (Esztergom) seferi 1543. Yeni bir kaynak. *Osmanlı Araştırmaları* 10 (1990) 147-159. o.

⁹ V. ö. C. Finkel: Administration, 30. o.

jedt ki az önkéntesség minden válfajára, hiszen pl. a szpáhik önként bevonuló fiait a hivatalos szemlélet sohasem sorolta a *garib yiğit*ek közé (akik ugyanakkor talán lehettek *gönüllük*). Az is kétségtelennek látszik, hogy amíg az önkéntesek egy részének korábban már volt hivatalos „munkaviszonya” az oszmán hadseregben, addig a *garib yiğit*ek többnyire (de nem szükségképpen) az első alkalmazásért szálltak harcba. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy a *gönüllü* és a *garib yiğit* terminuszt két más katonai csoportra is használták. A birodalom kulcsfontosságú várainak (de csak azoknak!) zsoldlajstromaiban találkozhatunk egy *gönüllük* nevezett elit lovasalakulattal, melynek tagjai általában a listák első helyén szerepeltek és a legmagasabb fizetést húzták.¹⁰ Arról, hogy ezeknek mi közük volt az alábbiakban vizsgált önkéntesekhez (és miért ugyanazt a nevet viselték), egyelőre semmi érdemlegeset nem tudunk mondani. Ugyanilyen rejtélyes a hat udvari zsoldos lovascsapat egyikének, a *garib yiğit*nek (tsz. *gureba*) és az ugyanígy nevezett önkénteseknek a viszonya.¹¹ Ezekkel a kérdésekkel ezért ezúttal nem foglalkozom, csupán az udvaron kívüli *garib yiğit*ek vizsgálatára szorítkozom, mert ez látszik legfontosabbnak az önkéntesség megértéséhez. Hogy biztosabban elkülöníthessük egymástól a különféle kategóriákat és pontosabban meghatározhatjuk e második értelemben felfogott *garib yiğit*ek kilétét, tanácsosnak látszik röviden áttekinteni azokat az „emberforrásokat”, amelyek jelentősebb számban bocsáthattak ki önkénteseket.

1. *Aktív vagy harcképtelen timár-birtokosok fiai.* Noha a szpáhik első három vagy két fia meghatározott szabályok szerint előbb-utóbb (az apa halálakor) az „öröklés jogán” is timárhoz juthatott, a hadba hívó parancsok külön is bátorították őket arra, hogy a várakozási idő kitöltése helyett saját jogon, vitézséggel szerezzenek maguknak javadalmat.¹² Az öröklésből kiszorult kisebb fiúknak vagy az apa öregsége (betegsége stb.) miatt bizonytalan helyzetbe jutott családok sarjainak pedig egyenesen létkérdés volt ennek a lehetőségnek a megragadása. A vállalkozó szelleműek közé tartozott a mentesei Szejdi és Ali is; az előbbi Budak nevű apja harmadik fiaként érdemelte ki „törvény szerint járó” (2000 akcsés) timárkiutalását, az utóbbi

10 *Halil Inalcik*: *Gönüllü*. In: *Encyclopédie de l'Islam*. Nouvelle édition. Tom. II. Leyde-Paris, 1965, 1146. o.; *Hegyi K.*: *Török berendezkedés*, 84. o.

11 Ennek az udvari alakulatnak az eredete egyelőre ismeretlen. Egyik XV. századi forrásunk (*Şerif Baştav*: *Ordo portae – Description grècque de la porte et de l'armée du Sultan Mehmet II.* Budapest, 1947. 7., 11. o. [Magyar-görög tanulmányok, 27.] szerint az udvari garibok a muszlimok fiai közül kerültek ki (talán kárpótálás a janicsárok, vagyis a keresztények gyermekeinek nyújtott előnyökért). Konstantin Mihajlovics, az egykori janicsár ugyanakkor lovas tatároknak mondja őket, nevüket pedig így értelmezi: „árvák a szolgálatban” (*Memoiren eines Janitscharen oder Türkische Chronik*. [Eing. und übers. von *Renate Lachman*] Graz-Wien-Köln, 1975. 152. [Slavische Geschichtsschreiber, 8.]). Ez utóbbi híradás alapján feltehető, hogy a *garib yiğit*ek eredetileg valóban olyan önkéntesek voltak, akik messziről, idegenből érkeztek, hogy harcoljanak az oszmánok zászlaja alatt, s miközben egy csapatuk állandó gyökeret vert az udvarban (melyet később beillesztettek az ott formálódó lovasságba), az elnevezést továbbra is fenntartották az önkéntesek bizonyos körére.

12 *Julius Káldy-Nagy*: *The "Strangers" (ecnebilër) in the 16th Century Ottoman Military Organization*. In: *Between the Danube and the Caucasus. A Collection of Papers Concerning Oriental Sources on the History of the Peoples of Central and South-Eastern Europe*. (Ed. by *György Kara*) Budapest, 1987. 167. o.; *Klaus Röhrborn*: *Untersuchungen zur osmanischen Verwaltungsgeschichte*. Berlin-New York, 1973. 29. skk. o. Az „öröklés” természetesen a sajátos oszmán korlátokkal értendő. Ehhez l. még *Mario Grignaschi*: *Das osmanische timar-Recht und der kamun Süleymans des Gesetzgebers*. In: *Armağan. Festschrift für Andreas Tietze*. (Hrg. von *Ingeborg Baldauf* und *Suraiya Faroqhi*, unter Mitwirkung von *Rudolf Vesely*) Praha, 1994. 123-136. o. (arra a következtetésre jut, hogy a XVI. század végére a timár elvileg örökbirokká vált). A magas beosztású hivatalnokok fiai már apjuk életében gyakran kaptak szolgálati birtokot. Ulama pozsgai bég két fia, Iszkender és Haszán pl. abból a 30.000 akcsényi jövedelememeléssel (*terakki*) kapott egy 10.000, illetve egy 7000 akcsés részt, amit az apa a perzsiai (nahcsiváni) hadjáraton érlelt ki. L. *Istanbul, BOA Mühimme defterleri (a továbbiakban MD)* 1. k., 217. o., 1256. és 1257. sz. parancs (1554. november 24.). V. ö. *I. Metin Kunt*: *The Sultan's Servants. The Transformation of Ottoman Provincial Government, 1550-1650*. New York, 1983. 38. o.

pedig „öreg és erőtlen” apja oldalán állt helyt a nahcsiváni hadjáraton (1553–54), s ezért jutalmul elnyerte apja szolgálati birtokát.¹³

2. *Mázul szpáhik és fiaik.* A mozgósító parancsok gyakran szólították meg az időlegesen birtokukat veszített (*ma'zul*) szpáhikat is. Ha a megélhetés (vagy rendszeres jövedelem) nélkül maradt lovas katonák nem találtak befolyásos támogatóra, akkor egy idő múltán nem tehettek mást, mint hogy jelentkeztek a bégek udvarában, a hadseregek gyülekező helyein, vagy a végekre húzódtak, hogy harci erényeik bizonyításával küzdjék vissza magukat a timár-birtokosok sorába. Annál is inkább, mert elvárták tőlük, hogy folyamatosan megerősítsék timárra vonatkozó igényeiket. Az a mázul szpáhi, aki hét évig nem kereste fel a bégeket és nem újította meg kérelmét, elvesztette jogát a szolgálati birtokra és a rájuk közé süllyedt.¹⁴ Ezért vonult hadba az aladzshiszári Kurd vagy a szivaszi Ferhád is, akik mázulként kísérték el Szülejmán szultánt Perzsiába, de onnan már 5000 akcsés timárookra szóló parancsokkal tértek vissza.¹⁵ De nem minden mázul szpáhi törte így magát, pl. az a Mehmed sem, akinek korábbi timárja a janjai szandzsákban feküdt. A család becsületét fia, Szülejmán mentette meg, aki olyan vitézül küzdött az említett háborúban, hogy 3000 akcsét jövedelmező „kezdő” timárral jutalmazták érte.¹⁶ Az állam persze nem kizárólag lehetőségeket kínált a mázulnak, hanem néha kényszerítette is arra, hogy saját erőforrásaiból hadakozzék. A szultáni tanács 1595 augusztusában olyan utasítást küldött a korábbi boszniai beglerbégnak, hogy magánhadseregével ugyanúgy álljon készen a tartomány megvédésére, mintha még mindig ő viselné a kormányzói méltóságot.¹⁷ Megjegyzendő, hogy az udvar időnként rangsorolta a várományosokat, s a régóta mázul szpáhik előnyt élveztek akkor, ha több volt az igénylő, mint a kiosztható javadalom.¹⁸

3. *Várkatonák szolgálói, emberei és mázul várkatonák.* Bár az első csoportra csak közvetett adataink vannak, joggal feltételezhető, hogy a várak tisztikarának vagy módosabb katonáinak szolgálói (rokonai stb.) adott esetben éppen úgy fegyvert fogtak, mint a gazdáik. Ilyen szolgálóval rendelkezett pl. az a Gázi, aki 1549/50-ben az esztergomi vár lovasainál szakaszparancsnoki (*seroda*) beosztásban szolgált.¹⁹ Az önhibájukból vagy ismeretlen okokból állásukat veszített várkatonák szintén állandó résztvevői a javadalmakért (is) folyó háborúknak. Szejfeddin, a szendrői szandzsák egyik erősségének korábbi parancsnokhelyettese (*kethüda*), egészen Perzsiáig

13 MD 1, 76/410 (1554. október 4.) és 37/161 (1554. szeptember 21.). Szejdinek egyik bátyja halála is kezére játszott; elhunyt apja ugyanis 3000 akcsés timárral rendelkezett, s az ilyennek elvben csak két fia kaphatott egyenként 2000 akcsés timárt, ha az apa az otthonában halt meg. Ha csatában veszítette életét, az egyik fiú 3000 akcsére tarthatott igényt (a szöveg alapján úgy tűnik, Budak otthon lehelte ki lélkét). A vonatkozó szabályokat Szülejmán 1531. évi rendelete tartalmazza: *Ahmed Akgündüz*: Osmanlı kanunnâmeleri ve hukukî tahlilleri. 4. Kitap: Kanunî Sultan Süleyman devri kanunnâmeleri. I. Kısım: Merkezî ve umumî kanunnâmeler. Istanbul, 1992. 565., 571. o.

14 L. az előző jegyzetben említett, illetve az 1536. évi rendelet: *A. Akgündüz*: i. m. 566., 572., 577., 580-581. o. Az utóbbi kiadta még: *Irène Beldiceanu*: La loi sur la transmission du timar (1536). *Turcica* 11 (1979) 92-96. o.; a vonatkozó rész: 94. o. Hasonlóképpen járt a kiskorú szpáhi-fiú is, ha apja halála után meghatározott életkorba érve záros határidőn belül nem újította meg igényét. V. ö. *Káldy-Nagy Gy.*: A török állam hadserege, 176. o.; *K. Röhrborn*: Untersuchungen, 30-32., 52 skk o.; *M. Grignaschi*: Das osmanische timar-Recht, 129-134. o.

15 MD 1, 37/162 (1554. szeptember 21.) és 24/78 (1554. augusztus 22.). Ezzel Kurd még 1000 akcsényi emelésben is részesült, hiszen korábbi birtoka csak 4000 akcsét jövedelmezett.

16 MD 1, 35/148 (1554. szeptember 20.).

17 MD 73, 539/1178.

18 MD 26, 116/300 (1574. július 27., a ruméliai beglerbégnak).

19 Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Türkische Handschriften, Mxt. 562, 93r-93v.

elmasírozott, hogy tettekkel bizonyítsa: méltó a szultán kenyerére. Fáradozása nem maradt hiábavaló, mert a szultáni tanács a korábbi 2000 akcsés helyett 4000 akcsés timárt ítelt meg neki.²⁰

A magyarországi oszmán várakról fennmaradt zsoldlajstromokból az a meglepő következtetés adódik, hogy a várőrségek valószínűleg sokkal előkelőbb helyet foglaltak el az önkéntesek utánpótlásában, mint azt gondoltuk volna. Feltűnő ugyanis, hogy a várkatonák között nagyarányú a fluktuáció. Az emberek sűrű cserélődésének egyik fő oka az volt, hogy a katonák nyakra-főre hagyták ott állásaikat, amelyekért előzőleg késhegyig menő küzdelmet folytattak.²¹ (Az oszmán vezetés ugyan mindig megtalálta a módját a keretszámok gyors feltöltésének, de a jelenség sok kényelmetlenséget okozott neki.) Az eltávozott katonák azonban nem tűntek el a semmibe, hanem rendszerint újra felbukkantak valamelyik szpáhi vagy főember kíséretében.²² Oda azért léptek be, hogy nagyobb eséllyel indulhassanak abban a versenyben, amely a szolgálati birtokokért folyt az önkéntesek között. Nyilván vonzotta őket az ottani szabadabb élet is, de elsősorban arra spekuláltak, hogy új gazdáik még átlagos (vagy éppen látszólagos) hadi teljesítmény esetén is nagyobb nyomatókat tudnak adni folyamodványaiknak, mint korábbi főnökeik. Ami azonban leginkább erre sarkallta őket, az a kormányzat elzárkózó magatartása volt a várkatonákkal szemben. Egy 1544-es uralkodói rendelet egyenesen megtiltotta, hogy ilyeneknek timár-birtokot adományozzanak.²³ (Timáron itt értelemszerűen ún. kilidzs [*kılıç*] vagy eskün [*eskün*]-timárt kell értenünk, vagyis a szpáhiknak járó szolgálati birtokot, amit hadbavonulási kötelezettség terhelt. Ún. zsold-timárt [*müstahtiz timari*] ugyanis számos várkatonára élvezett.) Nem elképzelhetetlen, hogy ezek a katonák kezdetben azért vállaltak szolgálatot a várőrségekben, hogy ott elsajátítsák a szükséges katonai ismereteket, majd lelépésükkor eltulajdonítsák fegyvereiket, amelyek nélkül önkéntesként nem jelentkezhetek harcra (a fegyver birtoklása, mint alább még szólunk róla, az önkéntesek felfogadásának egyik legfontosabb feltétele volt). Ilyenformán a várkatonai szolgálat sokak számára csak „vitélő oskolául” és ugródeszkául szolgált ahhoz, hogy eljuthassanak a nagyobb lehetőségekkel kecsegtető timár-birtokos társadalomba.

Mindezzel nem akarom azt állítani, hogy a megélhetést keresők többsége ne lett volna boldog, ha bekerülhetett valamelyik vár őrségébe. A zsoldlajstromok bejegyzései arról árulkodnak, hogy magasabb körökben is jó eredménynek számított, ha a kíséret vagy a rokonság tagját sikerült bedugni egy-egy várkatonára megüresedett helyére.²⁴ A tendencia mindazonáltal létezett, és ekképpen talán nem tévedés feltételezni, hogy az önkéntesek között nagy arányban lehettek egykori várkatonák.

20 MD 1, 141/821 (1554. október 31.); vö. MD 27, 218/499 (1576. január 23, a temesvári beglerbégnék).

21 Az oszmán írások a szolgálatelhagyást a *terk-i kale*, a lemondást a *feragat kerde* megjegyzéssel könyvelték el.

22 MD 26, 82/212 (1574. július 13.). Rendelet a buclai pasának: az esztergomi beslü agák azért fordultak panasszal az udvarhoz, mert katonáik egy része saját ügyeivel foglalkozik, mások a szpáhikhoz álltak, és nem fogadnak szót agáiknak, a szolgálatot pedlig nem végzik el. Utasítja a béget, hogy az ilyenek állásait agáik jelentése alapján adja másoknak (*..haliyu Estergon beslü ağaları siddde-i sa'adetime mektup gönderip ağalığa tabi beslü ta'fesimim ba'z-i hidmet-i lazimeleri eda emeyip ba'z kendü havasmda ba'z sipahi yanmda durup ağalarna ita'at emmemele...*).

23 Idézi: Káldy-Nagy Gy.: A török állam hadserege, 175. o., 41. j. és uő: The "Strangers", 168. o.

24 Ere jónéhány példa található: Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Türkische Handschriften, Mxt 614 (Flügel 1297).

4. *Janicsárok fiai és rokonai, mázul janicsárok.* A közhiedelemmel ellentétben a janicsárok nem II. Szelim (1566–1574) korától kaptak rá és kaptak engedélyt a házasodásra, hanem már az azt megelőző időkben is gyakran alapítottak családot. Minden jel arra mutat, hogy sok keresztény eredetű janicsárnak régi familiájával sem szakadt meg a kapcsolata. Ezek a katonák mindent elkövettek, hogy fiaikat vagy férfi rokonaikat felvétessék a testületbe. Az állam ezt eleinte rossz szemmel nézte, de aztán mind kevésbé akadályozta, mert felismerte, hogy a janicsárok ivadékai (*kuloğlu*) és rokonai (*kul karındaşı*) kiválóan felhasználhatók a veszteségek gyors pótlására. Ezért a XVI. század második felétől egyre nagyobb számban sorozta be őket a janicsárok közé. (E folyamat eredményeként a *kuloğluk* lassanként számbeli fölénybe kerültek a *değişirme*, a gyermekadó keretében összeszedett keresztény gyermekekkel szemben.)

Az állásra váró janicsár ifjak azonban nem mindig tudták kivárni a sorozás vagy felvétel (oszmán-török műszóval: *çikmâ*, *kapıya çikma* vagy *be-dergâh*) idejét, hanem apjuk oldalán vagy a maguk szakállára elmentek a hadjáratokra, hogy alkalmasságukat bizonyítva lerövidítsék a hön áhított szolgálathoz vezető utat.²⁵ Ezért csatlakozott 1552-ben Mehmed, az avlonjai szandzsákban birtokos Rüsstem fia, a Temesvár ellen vonuló sereghez. Szerencséje volt, mert két tekintélyes földije is tanúskodott vitézségéről, s ezért az avlonjai bég timárra terjesztette fel.²⁶

Tűnjék bármilyen meglepőnek, valószínű, hogy az önkéntesek között időlegesen állásukat veszített janicsárokkal is számolnunk kell. Ismereteim szerint a kutatásnak mind ez ideig nem volt tudomása arról, hogy a mázul-sors a janicsárság alsó és középső szintjeit is érinthette. Egy 1590–91. évi zsolddefterben, amely a Budán állomásozó portai janicsárokat sorolja fel, közjanicsárnál és agánál egyaránt találkozhattunk a „mázul lett” (*ma'zul şud*) megjegyzéssel.²⁷ Az egyik rendkívül érdekes szöveg szerint Mehmedet, a budai janicsárok agáját leváltották, és helyére egy 1590. február 21-én kelt szultáni parancs értelmében Szelimet, Turgut fiát nevezték ki. Az utóbbi – olvashatjuk a továbbiakban – a 998. év első három hónapjában (1589. november 10–1590. február 6. között) mázul volt, s mivel 1590 januári kelettel elbocsátó levele (*ma'zulnamesi!*) is megjött, nem írták be az e hónapok kifizetéseit tartalmazó zsolddefterbe. Minthogy az újabb kinevezési parancs már a zsoldosztás után érkezett meg, csak a következő három havi ciklus elejétől vették fel Szelimet megint a nyilvántartásba.²⁸ Ebből a históriából az derül ki, hogy amikor a janicsárt vagy a janicsár tisztet felmentették beosztásából, akkor bizony átmenetileg az illetményét is megvonhatták. Bár a tisztek bizonyára elegendő tartalékkal rendelkeztek ahhoz, hogy átvészeljék ezeket az időszakokat,²⁹ de ha túl hosszúra nyúlt a tétlen

25 T. i. átlagos körülmények között csak 5-8 évenként került sor csikmára. Hosszabb háborúk idején, vagy nagyobb ütközetek után természetesen lerövidült a várakozási idő, és a tömeges veszteségek miatt időnként több ezren léphettek be egyszerre.

26 MD 1, 118/646 (1554. október 16.). *Kul karındaşı*ra néhány adat: 1574. június 18-án a janicsár aga azt a parancsot kapta, hogy írasson össze és küldjön el Egyiptomba 800 puskához értő *kul karındaşı*t. Az ugyanezen év október 31-én kelt utasítás szerint az agának a Ciprusról hiányzó 150 janicsár helyére kellett ugyanennyi *kul karındaşı*n kiállítania (MD 26, 91/235., 298/869.).

27 Maliyeden Müdevver (a továbbiakban MM) 7190, 25. és 100.

28 Uo. 42: *Mezkûr Selim bundan akdem dokuz yüz doksan sekiz senesinin muharrem, safur, rebiiulevvel mevacicinde ma'zul olup yine sen-i mezbuirenin rebiiulevvel evasit tarihyle ma'zulnamesi gelip ol zaman deftere kayd olummadı. 'Ulufeden sonra emr gelmeğın, mevacic ibtidasından kayd olundu.*

29 Mielőtt Szelim állás nélkül maradt, a budai janicsárok kethüdája volt, l. MM 6208, 22.

várakozás és a fizetelenség ideje, akkor ők is ráfanyalodhattak arra, hogy önkéntesként, harci érdemekkel szerezze vissza a kormányzat bizalmát.³⁰

5. *Ráják és félkatonai (vagy kíséret) szervezetek tagjai.* Az oszmán politikai gondolkodás a társadalmat két nagy funkcionális csoportra osztotta: katonákra (*askerî*) és adófizetőkre (*re'aya*). Az irányító apparátus azon az állásponton volt, hogy a két csoportnak nem szabad keverednie, mert az a társadalmi egyensúly megbomlásához vezet. Ezért elvben soha nem nézte jó szemmel a katonák társadalmába igyekvő ráját, de a valóságban sokáig, nagyjából a XVI. század közepéig eltűrte, később pedig már nem tudta megakadályozni, hogy a katonai érdemeket felmutató ráják katonai állásokat vagy timárokat kapjanak. A hivatalos állásfoglalások pontosan tükrözik a kormányzat kétértelmű magatartását a jelenséggel kapcsolatban. Miközben számos rendelet tiltja, hogy az ún. „idegenek” (ráják és más, nem timár-birtokos eredetű személyek, oszmán szóhasználattal: *ecnebí*) fegyvert birtokoljanak és annak révén szolgálati birtokhoz jussanak, más megnyilvánulásokból arra következtethetünk, mintha a kormányzat nem akarta volna teljesen becsapni az ajtót az efféle feltörekvők előtt. Lutfi pasa például *Aszaf-nâme* c. munkájában nem helyeselte ugyan a ráják „osztályváltását”, de mégsem zárta ki, hogy érdemei alapján a rájából szpáhi legyen; csupán attól óvott, hogy az ilyeneket követve a rokonok is beszivárognak az aszkerik közé.³¹ Érdekes, hogy az a személy, aki 1606 július elején Lutfi pasa művét lemásolta és kiegészítette, már sokkal merevebb álláspontot képviselt. Azt javasolta, hogy „azt a ráját, aki lóra ül, a szpáhija szigorúan büntesse meg. ... Törvény írja elő, hogy ha a rája kezében kardot, nyilat, íjat, puskát vagy más, háborúhoz szükséges fegyvert talál, ... ítéljék halálra. Azonnal végezzék ki. Sőt, még falujának népe is méltó a szigorú büntetésre”.³² A nagyjából ugyanekkor író Ajn Ali szintén az udvari körök álláspontját tolmácsolta, amikor leszögezte: „Tilos a rájának lóra ülni és kardot kötni”. Néhány sorral arrébb viszont mintha megfeledezett volna e szigorú tiltásról, és azt taglalta, hogy milyen körülmények között válhat a rája szpáhivá: „A ráják közül akkor érdemel valaki timárt, ha a padisah érdekében végzett szolgálata és vitézsége (*yoldaşlığı*) bebizonyosodik. A szultáni hadjáraton a fővezérek adományoznak nekik kezdő [timárt], a hadjáratokon kívüli időszakokban pedig a végvidéki beglerbégek tesznek jelentést szolgálatukról, s ennek alapján adják ki nekik a kezdő [timárral] szóló parancsot”.³³ Ha ezek a bizonyos értelemben elméletinek tekinthető írások nem győznének meg bennünket, akkor egy 1552. évi szultáni rendelet már inkább megerősíti azt a benyomásunkat, hogy a kormányzat időnként meghasonlott önmagával, és a javadalmasok közé arra méltatlannak tartott elemeket is befogadott. 1552. augusztus 6-án a szultáni tanács felhatalmazta a Temesvárt meghódító Ahmed vezírt, hogy a harcokban jeleskedő timár-birtokosok között 100 000 akcsényi javadalom-emelést osszon szét saját belátása szerint. A rendelet utolsó sorában azonban óva intették attól, hogy a jutalmazot-

30 Először természetesen összeköttetések révén próbáltak másik javadalomhoz jutni. A bagdadi janicsár agasgból leköszönő Ajasz például elérte, hogy ugyanakkora ziametet utaljanak ki neki, mint amekkorát még korábbi beosztásában, csauszként élvezett (a rendelet kivonata 1552. november 15-i kelettel: BOA Kepeci 210, 25.).

31 *Mübahat S. Kütükoğlu*: Lutfi Paşa Âsafnâmesi (yeni bir metin tesisi denemesi). Istanbul, 1991 (Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağandan aynbasım), 98. o.

32 Uo.

33 *Ayn-i Ali Efendi*: i. m., 72. o.; *H. Tuncer*: i. m., 108. o.

tak közé „edzsnebi férközzenek”. Figyelemre méltó, hogy ezt a sort utólag áthúzták, nyilvánvaló jeleként annak, hogy engedtek a hadjáraton megjelent számos önkéntes (köztük bizonyára sok rája) nyomásának, és nem akarták kockáztatni, hogy azok otthagyják a sereget vagy a kisemmizettség miatt érzett haragjukban valami meggondolatlanságot kövessenek el.³⁴

Külön érdemes megemlíteni, hogy az önkéntes ráják között keresztények is felbukkantak, akik a szpáhivá válás érdekében rendre felvették az iszlám vallást. A pozsegai Orahovica meghódításakor tett szolgálatai fejében 5000 akcsés timárra kapott kiutalást az a keresztény férfi, aki nem sokkal később áttért, és új vallásában a Musztafa nevet nyerte el.³⁵ A Hüszejin nevezetű renegátnak, aki már régóta szolgált és vitézkedett a magyarországi végeken, Dervis mohácsi szanzsákbég kért 3000 akcsés timárt, melynek kiutalására 1554. december 16-án utasították Tojgun pasa budai beglerbéget.³⁶

Nem látszik alaptalannak a gyanú, hogy a keresztényeknek valójában kevesebb akadályt kellett leküzdeniük ahhoz, hogy a timár-birtokosok közé léphessenek, mint a muszlim-török alattvalóknak. Ez egészen nyilvánvaló a martalócok esetében, akiket többnyire a közönséges ráják (vagy pásztor életmódot folytató népek) közül toboroztak.³⁷ Nekik lényegében csak a vallásváltáson kellett keresztülniük, s azután már minden azon múlt, hogy miképpen forgatták a fegyvert és hogyan forogtak maguk a javadaloméhes oszmán világban. Egyébként éppen a martalócok esete segít jobban megértenünk, hogy hol is húzódtak valójában azok a határok, ameddig az oszmán hatóságok elnézték vagy ösztönözték a rája katonáskodását. A martalócok, mint mondtam, a várőrségekben lényegében a rája-réteget képviselték. Az is kétségtelen, hogy sok muszlim-török bajtársuk, aki a többi várvédő alakulatban szolgált, eredetileg szintén rája volt. Nincs adatunk arra, hogy az ilyen származású katonákat bármikor is edzsnebinek, azaz (rendszer-) idegennek nevezték volna. Amikor viszont ugyanezek a katonák ún. kilidzs- vagy eskün-timárra (vagyis nem zsold-timárra) tettek szert, mindjárt magukra vonhatták az edzsnebiség vádját. Ez történt azzal a Hizir nevű renegáttal is, aki az aladzsahiszári szandzsákban 3500 akcsét jövedelmező timárt szerzett magának. Őt egy régóta mázul és javadalomra áhító szpáhi, bizonyos Ajdin, feljelentette az udvarnál, mondván: „Hizir olyan edzsnebi, aki csalással jutott a timárhoz”. Ajdin azt kérte, hogy vegyék el Hizir birtokát, és adják oda neki annak a 4000 akcsés kiutalásnak a fejében, amit már hosszú ideje nem volt képes timárra váltani.³⁸ Ez a történet is arra mutat, hogy az udvar a ráják vagy a renegátok katonáskodását az ellenkező értelmű elvi kinyilatkoztatások ellenére önmagában nem ellenezte (és ily módon azt sem, hogy aszkerivé váljanak, és a szultáni diploma [*berat*] birtokában az adómentes aszkeri osztály tagjai lehessenek

34 A rendelet egésze: Istanbul, Topkapı Sarayı Müzesi Kültüphanesi, Koşuşlar 888, f. 347a; a szóban forgó sor: *amma tercih olunan kimesneler yarar olup haricden ve ecnebiden duhul etmiş olmaıya*.

35 MD 1, 183/1049 (1554. november 15.).

36 MD 1, 236/1362. Ld. még uo., 52/261, egy Haszán nevű új-muszlimnak 10 000 akcsés timárja van (1554. szeptember 26.). Egy későbbi magyar renegátra l. *Dávid Géza: Szigetvár XVI. századi bégjei*. In: Tanulmányok a török hódoltság és a felszabadító háborúk történetéből. A szigetvári történetész konferencia előadásai a város és a vár felszabadításának 300. évfordulóján. (Szerk.: *Szita László*) Pécs, 1993. 164. o.

37 A 966. évi (1558. X. 14.–1559. X. 2.) becse-becskereki dzsizje-defterben néhány adózó rájaként összeírt rác felett ilyen bejegyzések állnak: „*Vitkman doselac, mezkür martolos kayd olunmağın yerine Raya Benik' kayd oluna*”. *İsteyan Raynik; martolos ber mucub-i berat. Be-cayes Paulo Istokvik* (BOA Bab-i defteri, Cizye muhasebesi 26562, 28. és 30.).

38 BOA Kepeci 74, 37 (1564. június 16., rendelet a temesvári beglerbégnak).

nek).³⁹ Viszont korlátozni próbálta őket abban, hogy a timár-birtokos szpáhik sorai-
ba emelkedhessenek. E korlátokat a rája csupán úgy és akkor törhette át (legalábbis
a hivatalos felfogás szerint), ha eleget tett az Ajn Ali által fentebb körvonalazott
feltételeknek: önkéntesként jelentkezett a hadjáratokon és ott bizonyította katonai
alkalmasságát. Ebben az értelemben a rája- vagy rája eredetű csoportokat még el-
ben sem zárták ki a szpáhi-társadalomból, csupán közülük azokat, akik nem ezen a
„hivatalos” csatornán áramlottak be a timárosok „zárt” közösségébe. Következés-
képpen valószínűleg azokat tartották és nevezték edzsnebinek, akik az ellenőrzött
utat megkerülve valamilyen mellékösvényen (megvesztegetéssel, protekcióval stb.)
akartak eljutni a timár-birtokosok közé. Erre utal a *Hirzû'l-müluk* c. XVI. századi
királytűkör ismeretlen szerzője is, amikor azt fejtegeti, hogy a megüresedett szolgál-
lati birtokokat mindenekelőtt alkalmas szpáhi-fiúknak vagy timár-kiutalási parancs-
csal rendelkezőknek (*eli emirli*) kell adni; az utóbbiakon azokat érti, akik szabályos
úton jutottak a parancsukhoz, míg az edzsnebikeket úgy jellemzi mint csalókat (*ehl-i
tezvir*), akik hamis tanúk segítségével szereztek szolgálati birtokaikat.⁴⁰

Az önkéntesként próbálkozók között megtalálhatók azoknak az – oszmán szó-
használattal – „mentes és szabad” (*mu'af ve müsellem*) csoportoknak a tagjai is,
akik valahol felúton helyezkedtek el a rája és a katonai réteg között. Ők rendszerint
valamilyen katonai jellegű szolgálat fejében élveztek adómentességet, mégpedig
többnyire az ún. rendkívüli hadiadók alól. Ruméliában – a fontosabbakat említve –
ide tartoztak az akindzsik, a műszellemek, a jürükök, a vojnukok és a cigányok egy
része. E félkatonai szervezetek némelyikét külön szandzsákbégek igazgatták.
Ruméliában például a cigányok, a kirkkiliszei cigány műszellemek és a vojnukok
(többségében: *eflakok*, vagyis vlachok) élén állt önálló szandzsákbég. Ezek jöve-
delmük alapján a ruméliai bégek rangsorának végén helyezkedtek el.⁴¹ Szandzsák-
jaik nem a szokásos területi elven szerveződtek, hanem a parancsnokságuk alá
rendelt, szétszórtan elhelyezkedő félkatonai csoportokat fogták át, és ekképpen át-
nyúlhattak a „közönséges” szandzsákok határain. A cigányok szandzsákbéje az
akindzsi bégek közé számított, és akindzsik is tartoztak hozzá,⁴² a kirkkiliszei
műszellemek béje pedig a vizei jürüköknél is parancsnoki tisztséget (*subaşı*) vi-
selt.⁴³ A cigányok béje azonban csak azon cigányok felett rendelkezett, akiket nem
írtak be rájának a hász- vagy a szolgálati birtokokhoz.⁴⁴

Noha a timár-rendszert korlátozottan ezeknél az alakulatoknál is alkalmazták
(főleg persze a tiszték: szubasik, cseribasik, tovidzsák stb. fizetésére), a kormányzat
a XVI. század közepe felé egyre merevebben elzárkózott attól, hogy az ide tartozó
közkatona timárokat szerezve szpáhivá válhassanak. A fentebb már idézett 1544.
évi rendelet a várkatona mellett a műszellemeknek sem engedi szolgálati birtokok

³⁹ Már csak azért sem, mert nehéz katonai helyzetekben, amikor akadozott az emberutánpótlás, egyenesen rákény-
szerült a ráják bevonulására. V. ö. C. Finkel: Administration, 36-37. o.

⁴⁰ *Yaşar Yücel*: Osmanlı devlet teşkilâtına dair kaynaklar. Ankara, 1988. 186. o. Érdekes, hogy a szerző szerint azt az
edzsnebit, aki 10 évig kihúzta leleplezés nélkül, már nem kellett zavarni timárja birtoklásában.

⁴¹ Ö. L. Barkan: II. 933-934 (M. 1527-1528) malî yılına, 301-304.

⁴² BOA Kepeci 209, 71. és 137. (1550. június 24. és december 7-i rendeletek).

⁴³ M. Tayyib Gökbilgin: Çingeneler. In: İslâm Ansiklopedisi. III. c. İstanbul, 1988. 423. o. Gökbilgin a kirkkiliszei
műszellemek bégjét és a cigányok bégjét egyazon tisztségviselőnek tekinti, pedig Barkan idézett listáin (l. 41. j.) külön
szerepelnek.

⁴⁴ Ömer Lütfi Barkan: XV ve XVI inci asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda ziraî ekonominin hukukî ve malî esaslan.
I. Kanunlar. İstanbul, 1943. 249-250. o.

adományozását.⁴⁵ A törekvők ugyanúgy jártak, mint az előzőekben már jellemzett egyéb kategóriák: akkor juthattak kilidzs-timár birtokába, ha önkéntesként megszolgálták azt. A cigányokat azonban egy idő múltán – legalábbis elvben – még ettől a lehetőségtől is megfosztották. Mint egy 1567. szeptember 20-án elküldött parancsból megtudjuk, a szultáni tanács már korábban többször utasította a ruméliei kádikat, hogy „a cigányok a jövőben ne üljenek lóra, ne járkáljanak karddal és más fegyverrel, hanem maradjanak nyugton a helyükön”. De az ismételt figyelmeztetések ellenére a cigányok továbbra is fegyveresen közlekedtek és számos gaztettet követtek el, ezért a Musztafa nevű udvari szpáhít kinevezték a cigányok felügyelőjének. A tanács elrendelte, hogy a kádik vezessék be a tiltó rendeletet a regesztrumaikba (*sicil*), a cigányoknak pedig hirdessék ki, hogy „ezután ne üljenek lóra...”.⁴⁶ Ahogy az az Oszmán Birodalomban lenni szokott, ezt az előírást sem tudták maradéktalanul betartatni, de azért a benne kifejezésre jutó tendencia figyelmet érdemel. Itt is érzékelhető az a szemléletváltozás, amit a fentebb idézett írásokban a rájával kapcsolatban tapasztaltunk, s amit úgy fogalmazhatnánk meg, hogy a XVI. század második felében fokozatosan megmerevedtek a korábban még képlékeny társadalmi korlátok, mind távolabb került egymástól úr és közember, bég és közkatoná.

6. *A beglerbégek, szandzsákbégek és szpáhik kísérete és emberei.* A bégek és a pasák mindenkor nagyszámú kíséretet és szolgálodat tartottak maguk körül, hiszen részben ebből származott tekintélyük és ez adta meg nekik az előrelépés lehetőségét. A szultáni tanács nemcsak a személyes alkalmasságot, hanem a „rátermett bajtársak táplálását” (*yarar yoldaş beslemek*) is jelentős érdemnek tudta be, amikor egy-egy béget vagy pasát felemelt vagy jutalmazott. A Temesvárt meghódító Ahmed vezír egyik előterjesztésében a következőképpen rangsorolta a háttáridéki bégekkel szembeni kívánalmakat: „Az látszik helyesnek, ha az itteni végeken olyan régi bégek kapnak kinevezést, akik [az előírtnál] több bajtársat tudnak kiállítani, ismerik az ellenség helyzetét és bátorságukkal nyertek hírnevet”.⁴⁷ Bár a katonai vezetők kíséretéről, udvartartásuk (*kapu* vagy *kapu halkı*) összetételéről sajnálatosan keveset tudunk,⁴⁸ néhány forrásból – így az imént idézettből is – arra következtethetünk, hogy ezek méretei valószínűleg gyakran túlnőttek azon, mint amit az illetők hivatalos jövedelme indokolt volna. Az 1520-as évek elején a boszniai szandzsákbég magánhadserege 1040 harcképes, mozgósítható emberből állt.⁴⁹ Ha a timáros hadseregére ekkor még érvényesek voltak a századforduló körül ki-

45 Káldy-Nagy Gy.: A török állam hadserege, 175. o., 41. j. és utó.: The "Strangers", 168. o.

46 MD 7, 79/215.

47 Istanbul, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Koşular 888, 446a (1552. szeptember 19.): *bu serhadlerde olan begler ziyade yoldaşa kadir düşmen ahvalinden habir secaatle işihar bulunmuş eski begler olmak münasıptır*. 1552. július 25-én a szultáni udvar azért tüntetett ki díszköpennyel 11 szandzsákbéget, mert jól vitézkedtek Veszprém bevételénél, és „alkalmas bajtársakat táplálnak”. L. Koşular 888, 301b.

48 Annak ellenére, hogy az utóbbi időben sokan hangsúlyozták e csoportok politikai és társadalmi jelentőségét. L. I. Metin Kunt: The Sultan's Servants, főleg 31–44. o.; R. A. Abu-el-Haj: Review Article: Metin Kunt, The Sultan's Servants .... *Osmanlı Araştırmaları* 6 (1986) 221–246. o.; J. Metin Kunt: Bir Osmanlı valisinin yıllık gelir-gideri. Diyarbekir, 1670–71. Istanbul, 1981. főleg 22–26., ill. 54–58. o. (kitűnő információk egy beglerbég udvartartásáról, de a XVII. sz. végéről; az ekkori kíséretet – pl. a szekbánok megjelenése miatt – nyilván jelentősen különböznek a XVI. századiaktól). *Nejat Göyünç*: Wie ein Beglerbég im sechzenten Jahrhundert seines Amtes waltete. In: Armağan. Festschrift für Andreas Tietze, 113–121., főleg 121. o.

49 A. S. Aličić: Popis bosanske vojske, 188. o.

adott törvény főbb előírásai, akkor hász-birtokainak bevételéből a bég csupán 147-148 vértest tartozott volna kiállítani. A két szám között kiáltó az ellentmondás.⁵⁰ Ráadásul a hivatalos lajstrom feltehetőleg nem tartalmazza a kíséretet tovább duzzasztó önkéntesek egész sorát: a rokonokat; a mázul szpáhikat, akik részben kényszerből, részben saját jól felfogott érdekükből jártak ide „sorba állni” (törökül ezt az állapotot a *mülazemet* szóval fejezték ki; aki „szorgalmas”, „állandóan kíséri” az urat, vagyis aki sorban áll egy tisztségért, vagy várományos arra, az a *mülazim*); a timárra, állásra vagy csak némi kenyérré vágyó egykori vagy tényleges szolgálatban álló várkatonákat, hontalanokat stb., vagyis a fentiekben már megismert kategóriák szinte mindegyikét.

A pasák és a bégek udvarának vonzereje nemcsak abban rejlett, hogy tágabb lehetőségeket kínált a képességek megmutatására vagy a puszta megélhetésre. Elsősorban azért sereglettek ide az önkéntesek, mert a beglerbégek bizonyos határokig maguk is adományozhattak javadalmakat, az azon felülieket pedig az udvar a XVI. század végéig jobbra a beglerbégek és a szandzsákbégek előterjesztése alapján utalta ki a kérelmezőknek. Ezek a felhatalmazások természetesen széles teret nyitottak a személyi függőségek kialakulásához, s igencsak kifizetődővé tették a pasáknak és a bégeknek végzett szolgálatokat. Az udvar az 1530-as évektől kényelen volt egyre több hatáskört magához vonni, hogy korlátot szabjon a helyi hatalmak kialakulásának. Így például 1531-ben megtiltotta, hogy a beglerbégek „első” vagy „kezdő” timárt adományozzanak, 1554-ben pedig elvette tőlük azt a jogot, hogy „kegyre érdemes” minősítéssel saját hatáskörükben timárokat osztogassanak.⁵¹ Ennek ellenére a tartományi katonai vezetőknek számos lehetőségük maradt arra, hogy állásokhoz juttassák pártfogoltjaikat, ezért sohasem szűnt meg az udvaruk felé irányuló áramlás. Ha nem is sokan, de néhány bennfentes még az úr halálából is hasznot húzhatott: a rendelkezések értelmében ilyenkor a vezírek 13, a beglerbégek 11 (illetve ha a halál mázulként érte 8), a szandzsákbégek 6 embere (*adam* vagy *kul*) részesült timár-adományban.⁵² Az önkéntesek számára abból is adódtak lehetőségek, hogy a bégek timárra ültetett saját embereinek elvben meg kellett szakítaniuk személyes kapcsolataikat az úrral, s helyettük a bégeknek újabb szolgálattévőkről kellett gondoskodniuk. Egy 1552. augusztus 23-án kelt szultáni utasításban erről a következőket írták a budai beglerbégek: „... A timárt és más javadalmat birtoklókról nem szabad azt mondani, hogy a beglerbégek és a bégek emberei (*adam*) és hogy nekik szolgálnak. A javadalomhoz jutottak helyére [a bégek] állítsanak más szolgálókat (*nöker*), mert azok, akik zsoldot és timárt kaptak, az én rendes szolgálaim közé számítanak. Valamennyiüknek azon a helyen és abban a szandzsákban kell szolgálniuk, ahol a javadalmuk van és ahol a timárjuk fekszik. ... Ne engeddd, hogy ezt hozzák fel kifogásul: 'mi a bégek emberei vagyunk, azoknál szolgálunk, és nekünk azt parancsolták, hogy náluk szolgáljunk'. Nem járulok hozzá, hogy a javadalommal rendelkezők akár a beglerbégek, akár a bégek, akár más-

50 A számítások a következő forrásokon alapulnak: Ö. L. Barkan: H. 933-934 (M. 1527-1528), 303; egy 1520-22 közötti lista a ruméliai bégekről és jövedelmeikről. Code de lois coutumières de Mehmed II. (Édité par Nicoară Beldiceanu) Wiesbaden, 1967. 9r-10v.; A. S. Alić: i. h.

51 K. Röhrborn: Untersuchungen, 29. skk. o.; Káldy-Nagy Gy.: A török állam hadserege, 174-179. o. A magam részéről a *mahal-i himmet* kifejezésre a „kegyre érdemes” értelmezést látom helyesnek.

52 K. Röhrborn: i. m. 40-42., 70-73. o. V. ö. Istanbul, Bayezid Devlet Kütüphanesi (a továbbiakban: BDK), Veliyüddin Ef. 1970, 25a és BOA Kepeci 209, 37. L. még I. M. Kunt: The Sultan's Servants, 40. o.

valaki zászlaját vonják föl és mindenféle ügyekben nekik szolgáljanak. Arra van szükség, hogy valamennyi [bég] rendelkezék annyi vértessel (*cebelü*) és szolgálával (*nöker*), amennyit felséges törvénykönyvem előír nekik...”⁵³

Még ha a régi kötelékek megmaradtak is a bég és egykori emberei között (mint az idézett rendeletből látható), a kíséret kiegészítésének kényszere folyamatosan felszívta az udvartartás körül ögyelgők bizonyos hányadát. A harci veszteségek miatt szintén állandóan lehetett számítani állások megüresedésére. De a bég közvetlen kíséretébe sem feltétlenül kellett bekerülni ahhoz, hogy valaki javadalmat vagy jutalmat kapjon. 1576. február 18-án például azért róttá meg a szultáni udvar a budai beglerbéget, mert annak „feljegyzései” (*tezkere*) alapján sok olyan szpáhi részesült tetemes javadalomemelésben (*terakki*), aki „a házában fekszik, a hadjáratokon és a szolgálatban nem vesz részt”. Ezért a pasának megtöltötták, hogy a jövőben ezer akcsénál nagyobb összeggel megemlje a szpáhiik jövedelmét vagy hogy ilyenre előterjesztést tegyen.⁵⁴ A határvidék különleges viszonyai miatt azonban az udvar gyakorta meghátrált, és olyan jogköröket biztosított az itteni bégeknek, amilyeneket a többieknek nem ismert el. Míg a beglerbégek 1586 óta nem rendelkezettek azokkal a megüresedett (*mahlul*) birtokokkal, amelyek 20 000 akcsénál többet jövedelmeztek, a budai beglerbég egy 1592 márciusában kelt rendelet alapján a jövőben valamennyi gazdátlaná vált birtokot eladományozhatta.⁵⁵ Ezt az engedményt nyilvánvalóan azért kapta, mert az elesett katonákat ekképpen gyorsabban lehetett pótolni, mintha a procedúra az udvaron keresztül zajlott volna le. A tizenöt éves háború kezdetén a budai pasa (átmenetileg?) csaknem egészében visszakapta azokat a hatásköröket, amelyeket a század első felében elvettek a beglerbégektől: tigrás paranccsal maga adományozhatott ziámetet, timárt, emelést, kezdő timárt és bizonyos (közelebről nem meghatározott) várbeli állásokat az arra érdemeseknek és az önkénteseknek.⁵⁶ Szintén az itteni háborús viszonyokra és a birtokok iránti rendkívül nagy keresletre vezethető vissza, hogy a budai beglerbég a timár-adományozással kapcsolatos időbeli korlátokat is lazábban kezelhette. Egy 1574. július 30-i hosszú utasítás, amely Musztafa pasa panaszos beadványára válaszol, elmondja, hogy a végeken számos kiváló, tapasztalt vitéz vált ki a timárosok közül, mert nem tudott megfelelni annak az előírásnak, hogy a mázul legfeljebb hét, a szpáhi-fiú pedig legfeljebb tizenkilenc évig próbálkozhat birtokszerzéssel. Mivel ebbéli kudarcuk értékes katonáktól fosztaná meg az államot, az udvar hozzájárult ahhoz, hogy a beglerbégnél „vegyék nyilvántartásba a mázulokat, a hadjáratra járókat, a szolgálatot végzőket és a várományosokat, s mikor a timár-adományozás esedékessé válik, nézzenek bele ebbe a defterbe, s aki szerepel a várományosok

53 TSMK, Koğuşlar 888, 393a. A *nöker* szó itt a *gulam* szinonimája. A szöveg megerősíti azt a más adatok által is támogatott feltételezést, hogy az esetek többségében a *gulam* vagy a *nöker* nem egyszerű szolga volt, hanem maga is harcolt (erről külön tanulmányban írok majd). A *nöker* vagy *nökör* terminushoz fontos: Mario Grignaschi: Les guerriers domestiques dans la féodalité turque. In: VI. Türk Tarih Kongresi. Ankara 20-26 Ekim 1961. Kongreye sunulan bildiriler. Ankara, 1967. 206-230. o.

54 MD 27, 479/642. 1579-ben az udvar törvényt alkotott arról, hogy a tartományokból hozott előterjesztések alapján az írások (kjátibok) és a csauszok nem részesülhetnek jövedelem-emelésben. A rendelkezés szerint azok a kjátibok és csauszok, akiknek jövedelme elérte a 40.000 akcsét, többé egyáltalán nem kaphattak *terakkit*. L. BDK, Veliyüddin Ef. 1970, 6a. Más kérdés, hogy ezeket a korlátozásokat gyakran nem vették figyelembe.

55 Az első rendeletet ismerteti K. Röhrborn: i. m., 63. o., a másollik: MD 69, 41/23.

56 MD 73, 639. sz.: *Seferde ve uğur-i hümayında hidmetde ve yoldaşlıkda bulunan zu'ama ve erbab-i timara ve girebaya kanun üzere iptida ve terakki ve kale'ye müte'allik olan ba'z-i virgüler ve devlet-i 'aliyyeye ve sefer-i hümayına lazım olan evamir-i şerifeye tuğrasını kendü çeküp...*

(*mülazemet*) jegyzékében, az akkor is kapjon timárt, ha lejárt [a birtokszerzésre kiszabott] határidő”. Aki viszont nem ostromolja folyton timár-kérelemmel a beglerbég udvarát (*beglerbeği kapusım bekleyüp*) és nem vesz részt a háborúkban, az semmilyen körülmények között sem kaphat állást vagy szolgálati birtokot.⁵⁷ Miután a kérelmezőket természetesen a beglerbég minősítette és sorolta be ebbe vagy abba a csoportba, ez a jogkör tág lehetőséget nyújtott neki a kliens-rendszer kiépítésére, amiben viszont az önkéntesek is megtalálták a számításukat.⁵⁸ Ezért aligha tévedünk, ha azt hisszük, hogy számos „kívülálló” ebben a környezetben próbálta megcsinálni a maga szerencséjét, s hogy a hadjáratokon jelentkező önkéntesek jelentős része ebből a körből kerülhetett ki.

II.

Az „emberforrások” áttekintése után ideje feltennünk a kérdést: kik is voltak azok az önkéntesek, akiket az oszmán bürokrácia a *garib yiğit* elnevezéssel illetett? Tudomásom szerint erre a kérdésre a szakirodalomban eddig csak K. Röhrborn próbált érdemben választ adni. Szerinte a *garib yiğit* (az ő értelmezésében: „Aussenseiter”) mögött a gazdag ráják fiait kell keresnünk, mert csak ők voltak képesek arra, hogy lovat, öltözetet és fegyvert szerezzenek be, ami nélkül nem alkalmazták őket.⁵⁹ Röhrborn azért jutott erre az eredményre, mert – helyesen – észrevette, hogy a szpáhi-fiúkat nem számították a *garib yiğitek* közé, azonkívül Ajn Ali értekezéséből úgy tűnt neki, hogy ez a XVII. század eleji szerző a *garib yiğit*-et a rájával azonosította. A kérdéses – fentebb részben már idézett – passzus a következőket mondja: „Tilos a rájának lóra ülni és kardot kötni. A katonák közül (*asker taifesinden*) a bátor szívű *garib yiğitek* beállnak szolgának a beglerbégekhez és a szandzsákbégekhez, a határvidéken tartózkodnak és végvidéki javadalomhoz jutnak (*serhad dirliğine geçer*). Mikor a határvidéki szolgálatban bizonyítanak, az ottani beglerbégek és szandzsákbégek jelentést tesznek és defterbe foglalják vitézi tetteiket (*yoldaşlığın*), és szolgálatuk fejében a végvidéki illetménykeretből a törvény szerint timárt kapnak”.⁶⁰ Ezt a szöveget egy közbeiktatott mondat után követi az a részlet, amely a rája timárhoz jutásának feltételeiről szól és nagyjából ugyanezeket a megállapításokat tartalmazza.⁶¹

Az Ajn Ali által leírtak nem látszanak alátámasztani Röhrborn álláspontját. Ajn Ali ugyanis világosan elkülöníti egymástól a *garib yiğitet* és a *ráját*, még akkor is, ha végül mindkét csoport számára ugyanazt az utat jelöli ki a timár-birtokossá váláshoz. Már ez is arra ösztönöz bennünket, hogy a *garib yiğitek*ben ne csak rájákat

57 MD 26, 119/307. A szpáhi-fiúknak biztosított 19 éves haladék meglepően hosszúnak tűnik. Szülejmán szultán idejében ez csak 7, majd 1536-tól 10 év volt, ld. K. Röhrborn: i. m., 30-31. o. *Káldy-Nagy Gy.*: i. m., 176. o.

58 Ugyanebbe az irányba mutatott, hogy egyes határvidéki beglerbégek (mint a budai) nemesak a timárok-birtokok, hanem a várkatonai állások adományozásában is szélesebb jogokat élveztek az átlagosnál. A budai pasák 1578-79-től az utóbbiakat is saját hatáskörükben tölthették be, s döntéseikről csak utólag kellett tájékoztatniuk az udvart. Erről I. *Claudia Römer*: *Osmanische Festungsbesetzungen in Ungarn zur Zeit Muráds III.* Dargestellt anhand von Petitionen zur Stellenvergabe. Wien, 1995. 59-67., főleg 64. o. (Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse. Schriften der Balkan-Kommission, Philologische Abteilung, 35.)

59 K. Röhrborn: i. m. 89-95. o.

60 *Ajn-i Ali Efendi*: i. m. 72. o.

61 L. fentebb a 62. oldalon.

lássunk, noha kétségtelen, hogy azok *is* lehettek közöttük. Ugyanerre mutat annak a timár-rendszerrel kapcsolatos kánunnáménak egyik részlete is, amelyik valószínűleg a 16. század második felében keletkezett. Ez a szöveg a kilidzs-timár fajtáit határozza meg, és a kezdő (*ibtida*) kilidzsekre jogosultaknál csupán két kategóriát különböztet meg: *szpáhi-fiúkat* és *garibokat*.⁶² Ebből az következik, hogy a szöveg összeállítója valamennyi önkéntest a *garib* fogalmába gyömöszölte be, mert kizárt, hogy a ráján kívül egyetlen más kategóriát se vett volna figyelembe a fentiekben bemutatottak közül. Egyébként elvileg is elképzelhetetlen, hogy az eddigiekben megismert sokféle önkéntes ne jelent volna meg valamiképpen a javadalomhoz jutás lehetőségeit taglaló források terminológiájában is. Mindezek alapján nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy a *garib yiğit* fogalma mindazokat az önkénteseket magába foglal(hat)ta, akik eredetük szerint nem tartoztak a sorait egyre inkább összezárni igyekvő hagyományos szpáhi-réteghez (*kādimî sipahi*) és a mindig külön kezelt janicsárokhoz (ill. általában az udvari zsoldosokhoz).

Ezt a következtetést konkrét adatokkal is alá tudjuk támasztani. 1551–52-ben ismét nyílt háború robbant ki az Oszmán és a Habsburg Birodalom között Erdély birtoklásáért. 1552 tavaszán az oszmán főerők Kara Ahmed vezetésével a Temesköz elfoglalására indultak. Ugyanekkor a burszai és a tekei szandzsákbég azt a parancsot kapta, hogy a moldvai és a havasalföldi vajdákkel keletről támadják meg Erdélyt, hogy megosszák az országrészt védő Habsburg-magyar erőket. Ezt a diverziós hadmozdulatot az érintettek meglehetősen lagymatagon hajtották végre, s hamarosan el is hagyták a hadműveleti területet. Ez is elég volt azonban ahhoz, hogy a Temes-vidék várai ne kaphassanak segítséget és július végére oszmán kézre kerüljenek. A Moldvába, illetve Havaselvére visszahúzódott török és oláh csapatokat a Porta augusztus elején újabb erdélyi betörésre utasította, és elrendelte, hogy soraiakat önkéntesekkel egészítsék ki. Az erről szóló 1552. augusztus 10-i parancsban a következőket olvashatjuk: „Rendelet a szilisztrai, a nikápolyi, a vidini szandzsákok és Rumélia más kádijainak: megparancsoltam, hogy Behrám ... burszai szandzsákbég a moldvai katonákkal, Szinán ... tekei szandzsákbég pedig a havaselvei katonákkal menjen portyára (*akın edüp*), égesse fel, rombolja le, dúlja fel, rabolja ki, pusztítsa el és hajtsa rabságba Erdélyországot. Parancsolom, hogy amikor [a rendelet] megérkezik, bírósági körzeteitekben valamennyien kiáltassátok ki és tegyétek közzé, hogy azok a bátor legények, akik a portyákban és a hitharcban örömlüket lelik (*akından ve gazadan safası olan yiğitlerden*), menjenek vagy Moldvába, a nevezett burszai béghez, vagy Havaselvére, az említett tekei béghez, gyülekezzenek össze, tegyenek szert gazdag zsákmányra, pusztítsák el és fosszák ki az átkozott hitetlenek országát, és folytassanak hitharcot. Gondosan intsd őket és hozd tudomásukra, hogy az akindzsik, a dzsebelük és mások közül *akıncılardan ve cebeliülden ve gayriden*) mindenki a saját irányába eső szárnyról vagy a burszai bég mellé, vagy a tekei bég mellé menjen, vele együtt vonuljon hadba és vitézkedjék (*yoldaşlıkda bulunalar*). Azok a bátor legények, akik a nevezett hadjáratban megmutatják vitézségüket, az említett [bégek] előterjesztése alapján uralkodói kegyként javadalomban (*dırlık*) is részesülnek. Ennek megfelelően [az önkéntesek]

62 A. Akgündüz: Osmanlı kanunnâmeleri, 4. Kitap, 487, 515. A kiadó szerint ez a kanunnáme szolgált volna forrásul Ajn Alinak is. Benyomásom szerint mindazonáltal nem sikerült megnyugtatóan tisztázni a különféle szövegek egymáshoz való viszonyát.

felszerelve és fegyveresen jelentkezzenek (*yat ve yarağlarıyle*), és vegyenek részt a szolgálatban és a hitharcban”.⁶³

Ha az idézett parancsban dzsebelünek nevezett katonákat a bégek és a szpáhik szélesebb értelemben vett kíséretével azonosítjuk (abban az értelemben, ahogy fentebb körvonalaztuk), a „másokat” (*gayriden*) kifejezés mögé pedig a vállalkozó szellemű rájákat is odaértjük, akkor jogosult azt mondani, hogy az oszmán adminisztráció az előzőekben sorra vett önkéntes-kategóriáink többségét beleértette a *garib yiğit* fogalmába. De ha ez az irat és a belőle levont következtetés nem tűnne elég meggyőzőnek, akkor olvassuk el azt a rendeletet, melyet 1576. január 23-án küldtek a temesvári beglerbégnak, és egy csapásra eloszlanak maradék kételyeink. A szultáni tanács ebben az iratban azért róttá meg a temesvári pasát, mert az folytonosan kezdő timárra terjesztett fel mázul várkatonákat (agákat és közembereket), mégpedig éppen azzal a megokolással, hogy az illetők mázulok, vagyis pillanatnyilag állás nélkül vannak. A tanács ezt az eljárást helytelenítette, és arra utasította a béget, hogy „a továbbiakban ne terjeszd fel kezdő timárra (*ibtidadan timara*) azokat, akik agaságból és zsolddal [járó állásokból] lettek mázulok. Az efféléket, amennyiben a harcokban vitézkednek, a *garib yiğitek* közé számítsd (*garib yiğit kısmından bilüb*), és mint olyanokat terjeszd fel kezdő timár adományozására vonatkozó kérelemmel. Olyan címen, hogy az illetők zsoldos katonákból lettek mázulok, ne terjeszd fel őket”.⁶⁴

Ennél világosabban aligha lehetne megfogalmazni az oszmán kormányzat álláspontját. A szultáni udvar számára a státus-csoportnak is tekintett „régii” szpáhirétegen (ideértve a szpáhi-fiúkat és a mázul szpáhikat is), valamint a jogilag szintén külön kategóriába tartozó janicsárokon (ill. általában az udvari zsoldosokon és azok fiain) kívül minden olyan önkéntes katona, aki be- vagy visszakerülni kívánt a szultáni hadsereg kötelékébe, potenciális *garib yiğitek* számított.⁶⁵ A *garib yiğitek* nevezett önkéntes-rendszer ugyanakkor nemcsak lehetőség volt az érintettek számára, hanem kötelezettség is, a XVI. század közepétől hivatalosan az egyetlen út, amelyen át a hadszervezetből kiesettek vagy az oda igyekvők célhoz érhetek. Az udvar ezzel az elrendezéssel két legyet ütött egy csapásra. A javadalomszerzés lehetőségének megcsillantásával mozgósítani tudta azokat a rendkívüli embertartalekokat, amelyek a rendszer túltelítettsége miatt állás és javadalom nélkül maradtak. Ugyanakkor azzal, hogy az önkéntesek seregét jobbára csak ezen az egy csatornán keresztül volt hajlandó beengedni „szolgálattveői” közé, elvben biztosította ellenőrzését a folyamat felett és a várományosok kiszolgáltatottságát az állammal szemben. Azért csak elvben, mert a protekcionizmus, a személyi kapcsolatok természetesen mindig alaposan keresztézték a szultáni udvar elképzeléseit (annál is inkább, mert a főméltóságok maguk is rendszeresen patrimonális elvek szerint

63 TSMK, Koğuşlar 888, 363b. A szilisztrai és a nikápolyi kádiknak egy nappal korábban külön is írtak egy csaknem azonos szövegű rendeletet, amelyben valamivel világosabban fogalmazták meg, hogy kikre számítanak önkéntesként: „... az akindzszik, a dzsebelük és mások közül bárki, aki akar, menjen Moldvába a nevezett burszai béghéz”; l. Koğuşlar 888, 360b.

64 MD 27, 218/499.

65 Ezt a kategorizálást alátámasztja egy 1575. július 17-i rendelet is, amely szpáhi-fiúk, udvari zsoldosok fiai, *garib yiğit* sorrendben számlálja elő a hadjáratra várt önkénteseket (*eğer sipahi zadeler ve eğer kapım kuulları oğulları ve eğer dirliksiz garib yiğitler*), l. *Mustafa Akdağ*: Yeniçeri ocak nizamının bozuluşu. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 5 (1947) 302. o.

alakították személyi politikájukat). A jutalmazás ilyenén szabályozása, vagyis az, hogy javadalmat mindenekelőtt az állam önkéntes katonai szolgálatával és harci érdemekkel lehetett szerezni, mégis alkalmas volt arra, hogy a hatalom mindenkor hozzájusson azokhoz az emberi és anyagi erőforrásokhoz, amelyeket a pillanatnyi helyzet igényelt, de amelyeket a maga eszközeiből nem tudott volna maradéktalanul biztosítani.

Az önkéntesek felfogadásának módjáról forrásaink rendszerint nem árulnak el sokkal többet, mint amit a fentebb idézett szultáni rendeletből megtudhattunk. Az erre vonatkozó utasításokkal néha a hadjárat főparancsnokát (*serdar*), néha valamilyik béget, legtöbbször pedig a hadműveleti térséggel határos tartományok kádijait kereste meg az udvar. Az illetők ezután kikiáltók révén tájékoztatták a lakosságot a lehetőségről és a gyülekezőhelyekről. Az utóbbiakon jelentkező önkénteseket jegyzékbe vették.⁶⁶ Erre felkerülni azonban csak azoknak volt esélyük, akik lóval és megfelelő felszereléssel jelentkeztek. A rendeletek az önkéntesekkel kapcsolatos elvárásokat rendszerint a következőképpen fogalmazzák meg: legyenek „harcra alkalmas, ló és ruházat [beszerzésére] képes, rátermett legények” (*cenge yarar ata ve tona kadir yarar yiğitlerden*).⁶⁷ Időnként, rendkívüli hadihelyzetekben, eltekinthettek néhány feltétel, pl. a ló meglététől, de akkor is csak rövid időszakokra.⁶⁸ Bár a fegyverzetről a forrásokban kevesebb szó esik, ám ahogy az a fentiekben idézett rendeletből is látható, az önkéntesnek nyilvánvalóan ezzel is rendelkeznie kellett.⁶⁹ Mindez ismételtén aláhúzza, hogy az önkéntesek java része valószínűleg a katonai rétegből vagy az annak holdudvarában élő csoportokból került ki, hiszen elsősorban ők lehettek képesek előteremteni a nem csekély összegekbe kerülő lovat, ruhát és fegyvereket.

De hogy a zsákmány és a hitharc áldásaiból a szegényebbek (és a ráják) se maradjanak ki, arról vallási alapítványok segítségével maguk az állam nagyjai is igyekeztek gondoskodni. A befolyásos Szokollu Musztafa budai pasa 1573-ban alapítványt tett, s ebbe – számos ingatlan és ingóság mellett – több száz fiatal kancát kötött le a Bajram Salu nevű falu (Ruszi Kaszri kerület) és a Becskerek város (csanádi szandzsák) határában tartott méneseiből. Az alapító okirat ennek célját a következőképpen határozta meg: „... ha a ... muszlim gázik és ... a hitharcosok közül valakinek nem volna lova és az alapítványi kancáktól származó lovat kérne, hogy a rossz-származású hitetlenek ellen hitharcba menjen, akkor a bíró és az alapítványi felügyelő véleménye alapján adjanak egy jó lovat annak a gázinak, hogy az igaz vallás terjesztése érdekében arra ülve hitharcot vezessen ... A ló és az azt átvevő gázi nevét és személyleírását vezessék be a gázik regesztrumába ...”⁷⁰ Az

66 Erre utalnak a *yazub* (összeírni), *defter olunup* (defterbe foglalni) kifejezések; I. C. Finkel: *The Administration*, 30. o. és MD 53, 602/213. (1584. december 7.)

67 MD 53, 606/214. (1584. december 7.) Érdemes megemlíteni, hogy az akindzsik kiegészítéséről szóló rendelet éppen ilyen feltételeket támaszt azokkal szemben, akik az elhaltak és öregek helyébe lépnek: *anların yerine ata dona kadir akına yarar yoldaş yiğitlerden yazub tekmil edesin* (I. Ahmet Akgündüz: *Osmanlı kanunnâmeleri ve hukukî tahlilleri*. VI. Kitap. İkinci kısım. İstanbul, 1993. 392-393; Szülejmán kora).

68 C. Finkel: i. m., 30-31. o.

69 Megerősíti ezt az előbb (a 65. jegyzetben) idézett utasítás, amely a ruházat és a ló mellett a fegyvert is megköveteli a önkéntestől: a perzsiai hadjáratra „*dirtikden ve ihife ve timardan sefalu olan alı ve tonlu ve müsellah yiğitler*” jelentkezését várja; I. M. Akdağ: *Yeniçeri ocak nizamının bozuluşu*, 302. o.

70 *Ibrahim Ateş*: *Vakıf ve vatan savunması. Vakıflar Dergisi* 20 (1988) 173. o.

ilyen „célirányos” támogatáson túl a kormányzat azzal is segítette a lovak iránti kereslet kielégítését, hogy szigorúan tiltotta kivitelüket az országból.⁷¹

A gyülekezőhelyeken lajtsromba vett önkénteseket alkalmilag kinevezett parancsnok(ok) (*baş u buğ* vagy *serdar*) vezették fel a hadművelési területre vagy azok közelébe. Itt aztán – egyes adatok szerint 10 fős egységekben, egy-egy *bölükbaşı* parancsnoksága alatt – szükség szerint osztották szét őket a csapatok között. A harcban jeleskedő önkénteseket általában a kiválóan küzdő szpáhikkal és más reguláris katonákkal együtt terjesztették elő az udvarnak. A javadalomra vagy jövedelem-emelésre vonatkozó ajánlást *arznak*, a jutalmazásra javasoltak ehhez mellékelt listáját pedig egyszerűen *defternek*, néha vitézség-defternek (*yoldaşlık defteri*) nevezték.⁷² Ezeket az iratokat Magyarországon általában a beglerbégek és a szandzsákbégek, a belső (balkáni) területeken pedig az alajbégek állították össze.⁷³ A hadjárat főparancsnoka maga is rendelkezett (nem mindig pontosan) meghatározott keretekkel. 1552-ben pl., mint említettük, Ahmed pasa összesen 100.000 akcsényi emelésre tehetett javaslatot, amit az udvar csekély változtatásokkal el is fogadott. Az előterjesztésekkel a bégek sokszor nem várták meg a hadműveletek befejezését, hanem már menet közben beküldték ajánlásaikat az udvarba. Néha az a benyomása támad az embernek, hogy alig kötötték ki a lovakat az istállókból, a bégek máris kezdtek összeállítani és útnak indítani a kiemelkedő teljesítményt nyújtók (vagyis többnyire klienseik) listáját. Ugyanakkor a gyors cselekvést indokolhatta, hogy az igazolatlanul távol maradókat és az elesetteket mielőbb helyettesíteni kellett. A hadjáratokon rendszeresen elvették és másoknak adták az effélék birtokait (ami ilyenképpen újabb ösztönzést jelentett az önkéntesek hadának).

A beajánlott önkénteseket a szultáni udvar – előzetes ígéretének megfelelően – többféleképpen jutalmazta. Egyeseknek zsold-timárokat, másoknak várkatonai állásokat, megint másoknak ún. kezdő timárokat adományozott.⁷⁴ Az önkéntesként bemutatott harci teljesítmény „bérét” azonban túlnyomóan az utóbbi formában fizették ki. A *garib yiğitek* kezdő timárjainak értéke (évi jövedelme) elvben különbözött az egyes beglerbégségekben, mégis úgy tűnik, hogy a XVI. század legnagyobb részében Anatóliában és Ruméliában általában 3000 akcsét tett ki. A közjanicsárok – privilegizált helyzetükből következően – ennek háromszorosát, 9000 akcsét kaptak kezdő timárként.⁷⁵ Ha a helyzet úgy kívánta, a kormányzat alaposan ráigért az átlagos jutalmazási keretekre. 1575-ben azzal kecsegtették az iráni hadjáratra hívott önkénteseket, hogy míg a lóval megjelenők a szokásos 3000 akcsés, addig a szolgálval is rendelkezők 5000 akcsés timárookra számíthatnak, illetve mindenki előtt nyitva

71 Tilos lovat eladni Iránba (1565. november 27.): *Ahmet Mumcu*: Hukuksal ve siyasil karar organı olarak divan-ı hümayun. Ankara, 1986². 115. o., 209. j. Az Isztambulból hazatérő erdélyi követek nem vihetnek ki magukkal lovat, fegyvert és más tiltott árut (1574. október 31.): MD 26, 291/843., 296/859.

72 Az utóbbi: TSMK, Koğuşlar 888, 415b. (1552. szeptember 2.)

73 *Dávid Géza*: A simontornyai szandzsák a 16. században. Budapest, 1982. 31-32. o. Hozzájuk időnként a vazallus államok fejedelmei vagy magasabb rangú tisztviselői is csatlakoztak, pl. az erdélyi vajda, a tatár kán stb. A tatár kán tömeges előterjesztései 1600-ban: BOA Kepeci 255.

74 Az általam ismert anyagban nincs nyoma annak, hogy kiemelkedően harcoló katonákat az udvari *garib yiğitek* közé vettek volna fel, mint azt *Halil İnalçık* írja (Gönüllü. In: Encyclopédie de l'Islam. Nouvelle édition. Tom. II. Leyde-Paris, 1965, 1146. o.)

75 Az *ibtida*-timárok nagyságára: *A. Akgündüz*: Osmanlı kanunnâmeleri ve hukukî tahlilleri. 4. Kitap, 487., 515. o. Ugyanez a janicsároknál: *Ahmed Akgündüz*: Osmanlı kanunnâmeleri ve hukukî tahlilleri. 7. Kitap/II: II. Selim devri kanunnâmeleri. I. Kısım: II. Selim devri merkezî ve umumî kanunnâmeler. İstanbul, 1994. 247-248., 276-277. o. Hat *garib yiğit* 3000 akcsés kiutalást kap Anatóliában: MD 1, 21/59. (1554. augusztus 17.)

áll az út akár a ziámet-birtokhoz is.⁷⁶ A megadómanyozottaknak azonban számos – és az idő haladtával egyre nehezebb – akadályon kellett átvágniuk magukat, amíg ténylegesen birtokba vehették a számukra megítélt javadalmat. Először is meg kellett szerezniük az udvartól a kiutalást elrendelő „nemes parancsot” (*hük-m-i şerif*), amivel az adományozási procedúra elindulhatott (ennek első fázisaként e parancsok rövid kivonatait bejegyezték az ún. *ru'us*-defterekbe). Ehhez azonban ajánlatos volt személyesen Isztambulba menniük, ami nemcsak költséges vállalkozás volt, hanem a harci morálra is rossz hatást gyakorolt. Amikor ugyanis az udvartól visszaérkeztek az első jelzések arról, hogy a diván az ajánlásokat kedvezően fogadta, a betérjlesztettek hajlamosak voltak csapot-papot otthagyva a fővárosba „rohanni”, hogy az elsőők között írássák meg *hük-m*jeiket. 1552-ben a szultáni tanács úgy kívánta elejét venni a fejetlenségnek, hogy a budai beglerbég előterjesztésére válaszolva meghagyta: „figyelmeztessd a vitéség-defterben feljegyzetteket, hogy szerezzék be *hük-m*jeiket. De megtiltom, hogy a sereget bárki is otthagyja és útnak induljon. *Hük-m*jeik kiállítására küldjenek el egy megbízható embert, maguk pedig maradjanak ott a szolgálatban és a seregben!”⁷⁷ Szerencsésebbek voltak azok, akik olyan hadjáraton tüntették ki magukat, ahol a szultán vagy a nagyvezír parancsnokolt. A nagyvezírnek ugyanis megvolt a joga, hogy a vele utazó kancellistákkal helyben kiadassa a *hük-m-i şerif*eket. Így tett pl. Szinán nagyvezír 1593. október 4-én, amikor Veszprém alatt elkezdte kiosztani a távolmaradók timárjainak eladómanyozásáról szóló parancsokat.⁷⁸

A *hük-m-i şerif* kézhezvétele azonban csupán annyit jelentett, hogy az önkéntes hivatalosan, papíron is jogosultá vált egy 3000 akcsés javadalomra. Tényleges birtokos akkor lett belőle, ha a szultáni rendelet alapján a területileg illetékes beglerbég utalványban (*tezkere*) tudatta a szultáni tanáccsal, hogy talált üres szolgálati birtokot, s azt az illetőnek odaadományozta. Ekkor a *tezkere* alapján az udvarban adományozási diplomát (*berat-i hümayun*) állítottak ki a várományos nevére (ha az záros határidőn, azaz hat hónapon belül folyamodott érte), és az adományozással kapcsolatos adatokat (a birtok fekvése, értéke, előző birtokosa, az adományozás dátuma stb.) bevezették a timárokat nyilvántartó *ruznamçe*-defterekbe. Az önkéntes csak ezek után vehette birtokba megszolgált javadalmát.⁷⁹ Eddig eljutni azonban nem volt könnyű, különösen a XVI. század második felétől, amikor a birtokok iránti kereslet a sokszorosára nőtt annak, mint amit a meglévő birtokállományból ki tudtak elégíteni. Az önkéntesek ezért erős versenyben álltak más csoportokkal, ráadásul többekkel szemben eleve hátrányos helyzetből indultak. Az udvar ugyanis, miközben nem fukarkodott a kezdő timárokról szóló *hük-m-i şerif*ek kiadásával, a tényleges birtokbaadásnál előnyben részesítette az udvari zsoldosokat és a mázul

76 *M. Akdağ*: Yeniçeri ocak nizamının bozuluşu, 302. o.

77 TSMK, Koşuşlar 888, 415b. (1552. szeptember 3.). Az 1592-ben Boszniában harcoló oszmán katonák valóban e parancs szellemében jártak el: Ramazán prizreni szandzsákbéget bízták meg parancsai beszerzésével, és a berátjaikért fizetendő illeteket is vele küldték be a fővárosba. Ramazán azonban elmulasztotta teljesíteni feladatát, ráadásul elszakította bajtársai pénzét, akik ezért panaszt tettek ellene a divánban. L. MID 70, 156/306. (1593. január 11.).

78 BDK Veliyüddin 1970, 9b.

79 E procedúra (amely a XVI. század első felében még egyszerűbben, kevésbé központosítottan zajlott és később sem vált teljesen egységessé) egyes szakaszairól írt *K. Röhrborn*: Untersuchungen, 34-40., 49-64. o. V. ö. *C. Römer*: Festungsbesatzungen, 59-67. o.

szpáhikat.⁸⁰ Amikor tehát üresedés mutatkozott valahol (a század második felében gyakorlatilag csak „leeső”, *düşenden* birtokra lehetett számítani), valóságos „had-seregek” vetették rá magukat, és csak annak volt esélye hozzájutni, aki megfelelő hatalmi-személyi háttérrel rendelkezett. Nem véletlen, hogy a XVI. századi timár-nyilvántartások tele vannak a „sikerületlen” (*müyesser olmayup*) birtokbavételi kísérletekről szóló történetekkel.⁸¹

Úgy látszik, mindez nem szegte kedvét az önkénteseknek, mert rendszerint nagy számban sereglettek össze a különböző hadivállalkozásokra. Különösen a hosszabb békeidőszakok vége szakadtával tódultak a táborokba tömegestől, harcra és zsákmányra éhesen. Pecsevi szerint a tizenöt éves háború kezdetén annyi önkéntes (mázul és zsákmányleső) gyűlt össze, hogy létszámuk elérte a ruméliai reguláris katonákét.⁸² A parancsnokság néha még az előzetes haditerveket is módosította a váratlan túljelentkezés miatt. 1552-ben a Temesvárt elfoglaló Ahmed pasa azért indíthatott „két-három” portyát Szolnok és Várad környékére, mert „az akindzsik és az önkéntesek közül sokan jöttek”.⁸³ Bár ezek az adatok sokat sejtetők és alkalmassak arra, hogy általános benyomásokat keltsenek, mégis keveset árulnak el a reguláris és az önkéntes katonák valóságos arányáról az egyes hadjáratokon. Nyilvánvaló ugyanis, hogy más részvétellel kell számolnunk a háborúk kezdetén és végén, illetve a nyílt háborúk és a hivatalos békék időszakában. Statisztikai vizsgálatra alkalmas források azonban nemigen állnak rendelkezésünkre. Ezért tűnik rendkívül érdekesnek az a mindössze négy lapnyi előterjesztés, amely az 1575. évi erdélyi beháborúban résztvevő oszmán katonák jutalmazására tett javaslatokat tartalmazza.⁸⁴ Úgy tűnik, hogy ennek alapján – nagy óvatossággal – következtetni lehet bizonyos arányokra. A forrás segítségével ugyanakkor közelebbről is betekintheünk a központi adminisztráció munkájába, és megfigyelhetjük, hogy miképpen járt el akkor, amikor harci érdemeket jutalmazott. Mielőtt azonban ezt tennénk, röviden szólunk kell még arról a háborúról, amelynek ez a dokumentum a létrejöttét köszönheti.

III.

1571. március 14-én váratlanul meghalt János Zsigmond, a szultáni udvar bizalmát élvező Szapolyai-dinasztia utolsó sarja. Az üresen maradt uralkodói székért ketten szálltak versenybe: Báthory István váradi kapitány és Békés Gáspár, az elhunyt uralkodó tanácsosa, bizalmasa és diplomatája. Békést, aki fél évvel korábban Speyerben ura nevében titkos egyezményben ismerte el a Habsburg uralkodó fennhatóságát, Miksa császár támogatta, Báthory viszont a Porta jelöltje volt, és a szultáni tanács már előre kiállította a nevére szóló szerződéslevelet (*ahdname*). Az erdélyi rendek, ragaszkodva a fejedelmválasztás szabadságához, még a szerződéslevelé felolvasása előtt voksoltak, de nem mervén ujjat húzni a Portával, Báthoryt emelték

80 MD 26, 116/300. (1574. július 27.)

81 A tömeges kereslet hatása megmutatkozott abban is, hogy a javadalmazottak egyre kevésbé voltak képesek név-értéken hozzájutni timárjaikhoz, ezért jóval kisebb birtokokkal is beérték; l. *Dávid G.*: A simontornyai, 24. o.

82 *C. Finkel*: The Administration, 44. o.

83 TSMK Koşuşlar 888, 445b. (1552. szeptember 18.)

84 BOA MM 675, 1-4.

az uralkodói méltóságra. Báthory a speyeri szerződés értelmében Erdély vajdájának címezte magát és titkon hűségesküt tett Miksának. Török oldalról szintén erdélyi vajdának ismerték el, s nyilvánvalóvá tették, hogy hatalma a szultán kezétől függ.⁸⁵

Békés Gáspár nem tudott beletörödni vereségébe; pártot szervezett Erdélyben és Magyarországon, megszerezte a király támogatását, és Báthory uralmának megdöntésére tört. Bár Miksa a töröktől félve nem lépett fel nyíltan mellette, de igyekezett erősíteni Békés erdélyi pozícióit, s eltúrte, hogy kassai és szatmári kapitányai anyagi és katonai segítséget nyújtsanak a szervezkedéshez. Báthory és Békés ellentétei 1573-ban nyílt összecsapással fajultak, amelyből egyelőre a fejedelem került ki győztesen: elfoglalta Békés legfőbb birtokait és menekülésre készítette vetélytársát. Békés azonban nem adta fel, sőt, vállalkozásához megkísérelte elnyerni a Porta hozzájárulását is. 1574 májusában Miksa tudtával követet küldött Isztambulba, s a szultánnak az eddigi erdélyi adó kétszeresét, a nagyvezírnek pedig 40 000 aranyat és egy értékes gyűrűt ígért, ha Báthory helyett őt ismerik el Erdély urának. Az oszmán vezetés korábban többször is látványosan elkötelezte magát Báthory mellett (1572-ben pl. elfogadta, hogy családján belül öröklődjék a vajdai cím), Békés ajánlatából most mégis igyekezett hasznot húzni: megpróbálta kicsikarni Erdély adójának felemelését. A nagyvezír ezért színleg bátorította Békést, igaz, egyúttal azt követelte tőle, hogy utazzék Isztambulba. A párttűz főúr azonban erre nem volt hajlandó (attól tartott, s jó okkal, hogy ott lefoghathják és kivégezhetik), ám a követének adott válaszokból arra következtetett, hogy a Porta végső soron nem ellenzi az Erdély elleni katonai támadást. Ezért, bár az erre vonatkozó írásos hozzájárulást nem kapta meg, 1575 tavaszán mozgosította híveit, és június elején elindult Erdélybe. Seregének létszáma kezdetben jóval meghaladta a kissé megkésve készülődő Báthoryét, ráadásul szálomhatalom ellen lázongó székelyekre is.⁸⁶

Ebben a válságos helyzetben a Porta (a szultáni szerződéslevelek pontjainak megfelelően⁸⁷) végre egyértelműen kiállt az általa (is) kreált fejedelem mellett. Igaz, az oszmán uralkodó már 1574. július 7-én azzal nyugtatta Báthoryt, hogy Békés mozgolódása miatt utasította a budai és temesvári bégeket: ha Báthory kéri, külön parancs nélkül siessenek a segítségére. Ugyanakkor megengedte a vajdának, hogy török zsoldosokat toborozzon Buda és Temesvár vidékén.⁸⁸ Ennek ellenére az isztambuli udvar (és Musztafa budai pasa) ezután is kettős játékot folytatott, s mint Murád szultán kertelés nélkül megírta Báthorynak és az erdélyi rendeknek: végül is azért ejtette Békést, mert az elsősorban nem a Portára, hanem Bécsre támaszkodott, nem jött el Isztambulba, és az ő engedélye nélkül indította el hadait.⁸⁹ Mikor azon-

85 *Szádeczky Lajos*: Kornyáti Békés Gáspár 1520-1579. Budapest, 1887. 26-37. o.; *Szilágyi Sándor*: Erdélyi országyűlési emlékek. II. Budapest, 1876. 389-445. o.; *Nagy László*: Báthory István a magyar és az egyetemes történelemben. In: Báthory István emlékezete. Budapest, [1994] 20-22. o.

86 *Szádeczky L.*: i. m., 37-56. o. A Békés-féle szervezkedés háttéréről újabb adalékokkal szolgál: *Szakály Ferenc*: Egy hódoltsági parasztpolgár, aki beleavatkozott a nagypolitikába. Nagymarosi, majd nagyszombati Trombitás János, 1559-1592. In: Mezőváros és reformáció. Budapest, 1995. 219-222., 280-286. o.

87 Murád szultán 1575. április 15-i ahdnáméja a következőket jelenti ki: „Ha pedig reá támadván az ellenség, ő (ti. a vajda) fényes portánk segítségét szükségesnek ítélné, a végek pasái és bégjei vagy személyesen vagy hadküldés által Erdélyországot s annak részeit minden kár elől óvják meg, s az ellenséget haladék nélkül verjék vissza...”. L. *Szalay László*: Erdély és a Porta 1567-1578. Pest, 1862. 202. o. V. ö. *Veress Endre*: Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király levelezése. I. k. 1556-1575. Kolozsvár, 1944. 320. o., 358. sz.

88 MD 26, 71/182 és 183. Részben ugyanez: *Szalay L.*: i. m. 179-180. o.

89 *Szalay L.*: i. m. 225-228. o. Ezzel összhangban állnak azok az isztambuli Habsburg követől származó hírek, melyek szerint a törökök bizonyos körülmények között elfogadták volna Békés vajdaságát. V. ö. *Szádeczky L.*: Kornyáti Békés Gáspár, 54. o.

ban az események idáig fejlődtek, a szultán határozottan megparancsolta a két pasának és a temesvári vilájet bégjeinek, hogy küldjenek csapatokat Báthoryhoz, s ha szükségesnek látszik, maga a budai pasa védje meg „Erdélyországot, kit az én őszám és atyám bírtak, ... ki is most az én birodalmamba vagy, és az országbeliek nekem adót adnak”.⁹⁰ Egyidejűleg utasította a moldvai és a havaselvei vajdákat, hogy „mindenik 5000 emberrel” siessen Báthory mellé.⁹¹ A nagyvezír ugyanakkor azt tanácsolta a fejedelemnek, hogy ha nem érzi magát elég erősnek, húzódjék be valamelyik erős várba, „míg elérkezik az temesvári és budai, és az két oláhországi segítség”.⁹²

Báthory és Békés seregei végül 1575. július 8-án a Maros partján, Kerelöszentpálnál csaptak össze, és az ütközet a pártütők teljes vereségével végződött.⁹³ A szemben álló erők nagyságáról nincsenek megbízható adatok, de feltehetőleg mindkét oldalon legalább 3-4000 főre rúgott a katonák száma.⁹⁴ Békés számszerűleg valamivel erősebb hadsereggel rendelkezett, mint Báthory, hiszen a vajdához a Moldvából és Havaselvérről ígért nagy erők helyett csupán 200 havaselvei könnyűfegyveres érkezett.⁹⁵ Külön kérdés a török segéderők nagysága. A szakirodalom általában azt tartja, hogy a törökök részvétele jelképes volt, kis csapatuk nem játszott számottevő szerepet a csatában. Veress Endre szerint Báthory hada a fentiekén kívül még „150 török lovasból állott. Ezeket ő főleg azért kérte segítségül, hogy Békés hívei láthassák, hogy a törökök urokat nem pártolják”.⁹⁶ Bethlen Farkas ezzel szemben azt írja, hogy Báthory hadrévi táborába „... a budai pasától Gyerőfi Jánossal török lovasok erős csapata” érkezett.⁹⁷ Fent említett török forrásunk megerősíteni látszik az „erős csapatról” szóló híradást, és egyúttal sokkal pontosabb információkkal szolgál a török sereg összetételéről és vezérletéről. A Kerelöszentpálnál megjelent törököknek valójában nem a temesvári, nem is a budai pasa, hanem az a Redzseb bég volt a parancsnoka (*serdar*), aki nem sokkal korábban (1574 nyarán) éppen Báthory közbenjárására nyerte el a jenői (vagy másképpen pankotai) szandzsákbégi posztot.⁹⁸ Ez a tény jól megmagyarázza, hogy miért találunk seregében szép számban jenői, lippai és egyéb, a temesvári vilájetben szolgáló katonákat. De rajtuk kívül számos tartományból és várból érkeztek még fegyveresek – egyesek olyan távoli területekről, hogy ha nem emlékeznénk a fentebb elmondottakra, joggal eshetnének ámulatba. Úgy látszik, a békekorszak ritka, zsákmánnyal és előrejutással kecsegtető nagyobb hadi vállalkozásainak egyike nemcsak

90 Szalay L.: i. m. 225-228. o.

91 Szalay L.: i. m. 227-229. o.

92 Szalay L.: i. m. 228-229. o.

93 A Békés-féle lázadás következményeiről, amelyek 1576 elején kis híján oszmán-Habsburg háborúhoz vezettek, l. Kemal Beydilli: Die polnischen Königswahlen und Interregnen von 1572 und 1576 im Lichte osmanischer Archivalien. Ein Beitrag zur Geschichte der osmanischen Machtpolitik. München, 1976. főleg 87 skk. o. (Beiträge zur Kenntnis Südosteuropas und des Nahen Orients, 19.)

94 Veress Endre szerint (Báthory István király I. terror hostiuml. Halálának 350-ik esztendejében. Budapest, 1937. 34) Báthorynak 3000 válogatott embere volt. Ez a szám azonban pusztán a Bethlen Farkas által felesen felsorolt csapatokból összejön, s így nyilván nem tartalmazza azokat a kontingenseket, melyeket a történetítő „egy csapat katona”-ként vagy „nem megvetendő csapat”-ként határozott meg; l. Báthory István emlékezete, 92-93. o.

95 Bethlen Farkas: in Báthory István emlékezete, 93. o.

96 Veress E.: Báthory István király, 34. o. V. ö. Báthory István emlékezete, 93. o.; a szerkesztő hasonló értelmű kiegészítése Bethlen Farkas szövegéhez.

97 Uo.

98 MM 675, I. V. ö. a 88 jegyzetben idézett helyekkel, valamint Dávid Géza: A magyarországi archontológiai kutatások lehetőségei (Arad-gyulai szandzsákbégek). *Történelmi Szemle* 36/1-2 (1994) 116-117. o., 33. jegyzet.

az arra kijelölt tartományok, hanem szinte az egész magyarországi és észak-balkáni hódoltság katonaságát megmozgatta. Mi mással magyarázhatnánk, hogy csupán a jutalomra felterjesztettek listáján (amely értelemszerűen nem tartalmazza a csata összes török résztvevőjét) a következő szandzsákok, várak és palánkok nevei fordulnak elő a katonák állomáshelyeként:

Szandzsákok: Aladzshiszár (Krusevác), Buda, Csanád, Gyula, Herszek (Hercegovina), Jenő, Kúszteдил, Lippa, Modava, Nikápoly, Pasa vilájetje (Ruméliában), Pécs, Szeged, Szendrő, Szolnok, Temesvár, Vidin, Vulcsitrin, Zvornik.

Várak és palánkok: Babócsa, Becskerek, Erdőhegy, Fácset, Gyula, Jenő, Kópány, Lippa, Modava, Pankota, Pécs, Szabadka, Szécsény, Temesvár, Váradja.⁹⁹

Ahogy azt már a nagy területi szóródás is sejteti, a törökök létszáma messze meghaladta a Veress által feltételezett 150 főt. A török parancsnokok összesen 291 emberüket ajánlották jutalmazásra, és mivel nincs okunk feltételezni, hogy minden egyes (vagy akár második) résztvevőt felterjesztettek, ezért legalább három-öt-szörösére, azaz 1000-1500 fő közé becsülhetjük a kerelőszentpáli török segédhaderő nagyságát. A török katonák szerepléséről a források hallgatnak, s ez két dologra is utalhat. Vagy arra, hogy Báthory győzelmében jelentős részt vállaltak, és erről a kellemetlen tényről az erdélyiek igyekeztek elfeledkezni; vagy arra (és ez nem zárja ki az előbbi sem), hogy viszonylag nagy számuk ellenére a törökök elsősorban zsákmányolási alkalomnak fogták föl a magyarok egymás elleni háborúját (ezt az utóbbiaknak szintén volt okuk elhallgatni). Ezt a gyanút erősíti meg Bethlen Farkas is, aki csak ennyit jegyzett fel róluk: „A törökök nagyszámú ellenséges foglyot és zsákmányt szerezve, nemsokára visszatértek oda, ahonnan hívták őket”.¹⁰⁰

A zsákmány és foglyok száma Dzsáfer temesvári pasát is lenyűgözhetette, mert amint visszatértek hozzá az Erdélybe küldött csapatok, a parancsnokok és a harcosok beszámolóit és tanúságtétele alapján rögvest megíratta jutalmazási előterjesztését az udvarhoz. Ebben Redzseb bégen kívül külön csoportokban 43 ziámet- és 142 timár-birtokosnak, 6 záim- és szpáhi-fiúnak, 54 várbeli lovasnak (*farisan*) és 35 *garib yiğimek* (*gureba*) kért timárt vagy jövedelememelést (*terakki*). A hadjárat török főparancsnoka, Redzseb jenői bég szintén készített egy rövidebb listát; ő 3 ziámet- és 4 timár-birtokost, valamint 4 lovas várkatonát javasolt megjutalmazni. Úgy tűnik, a két méltóság egyeztetette elképzeléseit, és kölcsönösen segítettek egymás családját. Redzseb valószínűleg „tanúskodott” Dzsáfer fia, Musztafa bátorságáról, aki így Redzseb után másodikként került a pasa listájára (őt az udvari *müteferrikák* közé kívánták felvétetni). Viszonzásképpen Dzsáfer megtette Redzsebnek azt a szívességet, hogy Ali nevű timár-birtokos fiának és név szerint nem említett udvarnagyának (*kapuci başı*) egy-egy ziámetet, Hüszejin nevű rokonának (akit „nyelvekkel” küldtek a Portára) pedig jövedelememelést kért. (Érdekes, hogy Redzseb kapudzsı basiját maga Báthory is támogatta egy kérvénnyel. Ez újabb jele a vajda és a Redzseb közötti kivételesen jó, mondhatni baráti viszonyoknak. Mint

99 Hasonló képet mutat Ali szigetvári bég 1573. évi ajánló deftere, amely szerint 12 különböző szandzsák hacosai vettek részt a Kanizsa elleni támadásban, l. *Dávid G.*: Szigetvár XVI. századi bégjei, 164. o.

100 Báthory István emlékezete, 96. o.

említettem, Báthory szerezte meg Redzsebnek a jenői bégséget, s ismét csak ő volt az, aki 1575 elején melegen javasolta a Portának Redzseb áthelyezését a gyulai szandzsákbégségre.¹⁰¹ Ennek fényében aligha tekinthető véletlennek, hogy éppen Redzseb vezette a vajdát támogató török segéderőket.)

A pasa és a bég előterjesztéseiből az udvarban a nagyvezír írnokai egy összefoglalót vagy felterjesztést (*telhis*) készítettek a szultán számára, és csatolták hozzá a két részletes listát is (ezek közül Redzseb bégé, sajnos, nem maradt fenn; így csak az összefoglalóból ismerjük az ő imént ismertetett javaslatait). Valamikor 1575 nyarán a kérelmeket a szultán elé vitték, aki, miután felolvasták neki az összefoglalót, a következő határozatokat hozta (ezeket az írásmódból következtetve helyben jegyezte fel valamelyik írnok a telhisz megfelelő helyeire): Dzsáfer fiának müteferrika állást, Redzseb fiának ziámetet, rokonának 6000 akcse emelést, 41 ziámet-birtokosnak 6-6000, 3 plusz 1 ziámet-birtokosnak 3-3000, 140 szpáhinak 1500-1500, 4 szpáhinak 2-2000 akcse jövedelememelést adományozott. A záim- és szpáhi-fiúknak a „törvény szerint” (*kanun üzere*) járó timárokat,¹⁰² a lovas várkatonáknak (54 plusz 4 fő) ún. szülszán (*siülsan*) timárokat adott (az utolsó négynek 6000 akcse értékűeket),¹⁰³ az önkénteseket, a *garib yiğit*eket pedig a következő kegyben részesítette: közülük 15-öt valószínűleg besorozott a lovas várkatonák közé (az erre vonatkozó bejegyzés olvasata nagyon bizonytalan), 20-át pedig 3000 akcse értékű kezdő timárral jutalmazott. Bármennyire meglepő, Redzseb bég valószínűleg nem részesült a kért „tetemes jövedelememelésben” (*ziyadece terakki*), mert a rá vonatkozó rész fölött nem látni semmiféle szultáni utasítást tükröző feljegyzést. (Persze az sem kizárt, hogy a jeles szerdár jutalmazása a többiekétől elkülönítve történt, s ezért nincs nyoma a telhiszen.)

A pasa és a bég a két listán együttesen 291 harcos (plusz Redzseb) nevét terjesztette elő, ám ha összeadjuk a telhiszben álló számokat, azt látjuk, hogy Redzseben kívül még két fő eleve kiesett a jutalmazásból. A Dzsáfer pasától fennmaradt részletes lista kancelláriai jelöléseiből (az ún. *resid*-jelekből) az derül ki, hogy a további ügymenet folyamán még többen jutottak ugyanerre a sorsra. Dzsáfer jegyzékén eredetileg 280-an szerepeltek, de különféle okokból 4 záim, 16 szpáhi és 7 lovas (vagy 8, ha ide számítjuk azt a katonát, aki timár helyett csak zsoldemelésben részesült), azaz összesen további 27-28 főt töröltek a jutalmazandók sorából. Ha ellenőrizni tudnánk, hogy az eljárás legvégén ténylegesen mennyien jutottak hozzá a számukra jóváhagyott adományokhoz, akkor valószínűleg még tovább emelkedene a kudarcot vallottak száma.¹⁰⁴ Ebből viszont az a következtetés adódik, hogy a felterjesztett katonák legkevesebb 10-15 %-a eleve számíthatott arra, hogy a semmiért kockáztatja életét. (Más kérdés, hogy birtokaik vagy zsoldjuk fejében a

101 Veress E.: Báthory István levelezése, I. k. 309-310. o., 339. sz. Ezt a kérését azonban a szultáni udvar nem teljesítette.

102 Ezt Szulejmán már idézett 1531. évi rendelete részletesen szabályozza; az adomány az apa birtoknagyságától, fiúgyermekének számától stb is függött; l. A. *Akıündüz*: Osmanlı kanunnâmeleri ve hukukı tahlilleri, 4. Kitap, 565-566., 570-572. o. V. ö. Káldy-Nagy Gy.: A török birodalom hadseregének, 175. o.

103 „Szülszán módra” az előzőleg zsoldot húzó katonák kaptak timárt; ennek nagyságát az illetmény alapján számolták ki, mégpedig úgy, hogy a napi zsoldot megszorozták ezerrel és elosztották kétharmaddal (vagy másképpen: minden 3 akcse napi zsoldra évi 2000 akcse timár-jövedelem járt); vagyis ha valaki korábban 6 akcse zsoldot húzott, akkor 4000, ha 9 akcsét, akkor 6000 akcsés timár-birtokot kaphatott). Ezért nevezték szülszán, vagyis „kétharmad(os)” timárnak az ilyen birtokokat.

104 Egy szereplőnél azért igazolni tudjuk az adományozás megtörténtét: Dzsáfer fia, Musztafa valóban müteferrika lett, l. BOA Ruznamçe defterleri 42, temesvári rész, 36. o.

reguláris haderő tagjainak ez kötelessége volt). De a 85-90 %-os esély azért még mindig elegendő vonzerőt gyakorolt.

Nem véletlen hát, ha a felterjesztettek között ott találjuk az önkénteseket is. A katonák csoportosítása különben teljes mértékben alátámasztja mindazt, amit fentebb a *garib yiğit*ek mibenlétéről mondtunk: a szpáhikon és a reguláris várkatonákon kívül ezúttal is mindenki mást közéjük soroltak be. Sokat mondó az is, ahogy a részletes jegyzék bevezeti az önkéntesek névsorát: „[Szultánom] azon *garib yiğit*ek közül való szolgálói, akik javadalom nélkül őrzik a határokat, s kezdő timárra szóló uralkodói parancsot kérnek”.¹⁰⁵ Ez a megfogalmazás szintén arra int bennünket, hogy az önkéntesekben elsősorban hosszabb ideje katonáskodó elemeket lássunk, s kevésbé első ízben próbálkozó rájákat. A nevek vizsgálata azonban mégiscsak a rájáak (éspedig a keresztény rájáak) társadalmába mutat vissza, az itt felsorolt *garib yiğit*ek durván 30%-a Abdullah-fiakból, vagyis első generációs renegátokból állt, s a tiszta muszlim nevet viselők egy részének keresztény származását sem lehet kizárni. Ez teljes mértékben összevág azzal, amit a határvidéki török hadseregnél általában tapasztalunk: nemcsak a várkatonák, hanem a timárosok jelentős része is hitehagyottakból került ki.

Dzsáfer pasa és Redzseb bég 291 embert talált jutalomra méltónak az erdélyi háborúban mutatott vitézségéért, s ebből 35 volt önkéntes, vagyis az előterjesztettek 12%-a. Ha feltesszük, hogy ilyen esetekben a családtagok, a rokonok, az egykori kísérők stb. előnyt élveztek a jelentéstételre jogosult főtiszteknél (és ennek sok nyoma van), akkor azt kell mondanunk, hogy az önkéntesek számarányuknál bizonyára kisebb mértékben jelentek meg ezen a listán és a hozzá hasonlókon. Ebből viszont az következik, hogy az ilyen jellegű határvidéki vállalkozásokon a *garib yiğit*ek 12%-os részvételi aránya csak a minimumot jelenti. Ha hozzájuk vesszük az ugyancsak önkéntesnek számító záim- és szpáhi-fiúkat is (emlékezzünk: közülük hatan kerültek a vizsgált listára), akkor együttesen máris 14%-nál tartunk. Mindent tényezőit és hibaforrást számításba véve, helyesebbnek látom, ha az oszmán seregekben átlagosan megjelenő önkéntesek számát a reguláris katonaság legalább 20%-ára becsüljük. Természetesen időnként ennél sokkal többen, máskor kevesebben is lehettek. Az azonban kétségtelen, hogy folyamatosan és kifogyhatatlanul jöttek, ezért az XVI. századi oszmán hadsereglétszámok meghatározásakor nem feledkezhetünk meg róluk.

¹⁰⁵ *Garib yiğitlerden olup dirlikisz serhad bekleyen kullarıdur ki iptidadan timara emr-i şerif rica ederler* (MM 675, 4). Megjegyzésre érdemes, hogy egy XVI. század végi keresztény leírás szintén úgy tudja: a törökök azért képesek gyorsan pótolni veszteségeiket, mert az elesettek helyébe sokan állnak, akik saját költségükön szállnak hadba. A szöveget latin eredetiben és magyar fordításban kiadta: *Pálffy Géza*: Egy keresztény kortárs a török szultán bevételeiről és kiadásairól a hosszú török háború idején. *Keletkutatás* 1995/1, 108., 111. o.

Pál Fodor

VOLUNTEERS IN THE 16TH CENTURY OTTOMAN ARMY

Lessons from the 1575 Campaign in Transylvania

Summary

The study tries to elucidate the questions concerning the volunteers of great number (mostly at the European confines), who took part in the campaigns of the Ottomans.

The author a) reckons with the sources of manpower which sent out volunteers in major number; b) examines the terminology of the Ottoman bureaucracy and comes to the conclusion that all kinds of volunteers were called *garib yiğit* by the Sublime Porte; c) describes the ways of recruitment of volunteers and the means of rewarding those who served well.

In 1575 a civil war broke out in the Principality of Transylvania; an Ottoman auxiliary force of about 1000–1500 took part in the operations, and the list in what Ottoman commanders offered proposals to reward their soldiers survived. With the use of this list the author tries to estimate the ratio of volunteers in the Ottoman military enterprises and considers that they gave as high as 20 per cent of the effective force of the regular armies – at least at the European confines.

Pál Fodor

VOLONTAIRES DANS L'ARMÉE OTTOMANE DU XVIe SIÈCLE

Les leçons de la campagne de Transylvanie de 1575

Résumé

L'étude essaie d'éclaircir les questions au sujet des nombreux volontaires participant aux campagnes ottomanes (surtout aux régions frontières européennes).

L'étude tient compte des sources humaines qui fournissaient des volontaires en grand nombre. L'auteur examine l'emploi du mot de la bureaucratie ottomane et arrive à la conclusion que tous les soldats volontaires étaient appelés *garib yiğit* par la cour du Sultan. L'essai décrit les systèmes de recrutement de volontaires et les systèmes de rémunération de ceux qui servaient bien.

En 1575, une armée auxiliaire ottomane de 1000–1500 soldats a participé également à la guerre intestine éclatée dans la Principauté de Transylvanie, et nous avons la liste sur laquelle les commandants ottomans formulaient leurs suggestions au sujet de la rémunération de leurs soldats. À la base de cela, l'auteur essaie d'estimer la proportion des volontaires dans les entreprises militaires ottomanes, et il est d'avis que les volontaires constituaient à peu près 20% des effectifs des armées régulières – pour le moins, aux confins militaires européens.

Pál Fodor

FREIWILLIGE IN DER OSMANISCHEN ARMEE DES 16. JH.

Die Lehren des siebenbürgischen Feldzuges von 1575

Resümee

Im vorliegenden Aufsatz wird der Versuch unternommen, die Fragen, die im Zusammenhang mit den zahlreichen Freiwilligen der osmanischen Feldzüge (vor allem in den europäischen Grenzgebieten) auftauchen, zu klären.

Die gesellschaftlichen Schichten, denen die Freiwilligen entstammten, werden aufgezählt. Indem der Autor den Wortgebrauch der osmanischen Bürokratie untersucht, kommt er zur Schlußfolgerung, daß von der Hohen Pforte alle Freiwilligen „garib yiğit“ genannt wurden. Auch die Art und Weise der Werbung und der Belohnung für den guten Dienst wird beschrieben.

Am Siebenbürgischen Bürgerkrieg von 1575 nahm auch eine osmanische Hilfstruppe von etwa 1000–1500 Mann teil. Auch die Liste, auf der die Befehlshaber der Osmanen Vorschläge für die Belohnung ihrer Soldaten machten, sind auf uns gekommen. Aufgrund dieser Liste versucht der Autor, den Anteil der Freiwilligen an den Aktionen der Osmanen einzuschätzen. Er vertritt die Meinung, daß die Freiwilligen – wenigstens in den europäischen Grenzgebieten – etwa 20% der regulären Armee ausmachten.

Пал Фодор

ДОБРОВОЛЬЦЫ В ОСМАНСКОЙ АРМИИ XVI ВЕКА

Уроки Трансильванской кампании 1575 года

Резюме

Автор статьи пытается выяснить вопросы, связанные с большим числом добровольцев, появившихся в османских походах (главным образом в европейских оконечных провинциях).

Автор берет на учет те людские ресурсы, которые в значительном числе поставляли добровольцев. Исследователь рассматривает словоупотребление османской бюрократии и приходит к выводу о том, что султанский двор всех солдат-добровольцев именует *garib yiğit*. В статье описываются способы вербования добровольцев и награждения воинов, отличившихся в воинской службе.

Во время внутренней войны, разразившейся в Трансильванском Княжестве в 1575 году, приняло участие османское вспомогательное войско в составе 1000-1500 человек и сохранился список, в котором османские командиры делали предложение о представлении к наградам своих солдат. На основании этого автор статьи пытается дать численную оценку соотношения добровольцев, участвовавших в османских военных походах, и полагает, что - по крайней мере на европейских конечных территориях - они составляли около 20% численного состава регулярных армий.